

ilahiyat akademi

Sayı: 22, 2025, 413-440.

Issue: 22, 2025, 413-440.

Şiî Klasik Hadis Kaynaklarının Tenkidinde Muhammed Bâkır el-Behbûdî'nin Metodolojisi

Muhammad Bâqir al-Behbûdî's Methodology in the Critique of Classical Shī'ī Hadith Sources

Abdullah Doğan

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı.

Asst Prof., Muş Alparslan University, Faculty of Theology, Department of Hadith

Muş/Türkiye.

a.dogan@alparslan.edu.tr | ORCID: [0000-0001-5878-6294](https://orcid.org/0000-0001-5878-6294) | ROR ID: [009axq942](https://ror.org/009axq942)

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş Tarihi Date Received

15 Temmuz 2025 15 July 2025

Kabul Tarihi Date Accepted

9 Aralık 2025 9 December 2025

Yayın Tarihi Date Published

31 Aralık 2025 31 December 2025

İntihal Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımı ile taranmıştır.

İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned with Turnitin software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Abdullah Doğan).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Abdullah Doğan).

CC BY-NC 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır. Licensed under CC BY-NC 4.0 license.

Abdullah, Doğan. "Şiî Klasik Hadis Kaynaklarının Tenkidinde Muhammed Bâkır el-Behbûdî'nin Metodolojisi". *İlahiyat Akademi* 22 (Aralık 2025), 413-440. DOI: [10.52886/ilak.1742954](https://doi.org/10.52886/ilak.1742954)

Atıf/ Cite as

Abdullah, Doğan, "Muhammad Bâqir al-Behbûdî's Methodology in the Critique of Classical Shī'ī Hadith Sources". *Theological Academia* 22 (December 2025), 413-440. DOI: [10.52886/ilak.1742954](https://doi.org/10.52886/ilak.1742954)

Öz

Bu makale, çağdaş Şîî hadis araştırmaları içerisinde tartışmalı fakat etkili bir konuma sahip olan Muhammed Bâkır el-Behbûdî'nin klasik Şîî hadis kaynaklarına yönelttiği eleştirileri, geliştirdiği tenkit metodunu ve bu yöntemin Şîî hadis geleneğindeki yansımalarını incelemektedir. Behbûdî, İsnâaşeriyye mezhebinin temel hadis kaynakları arasında yer alan ve *Kütüb-i Erbaa* olarak bilinen *el-Kâfî*, *Men lâ yahduruhu'l-fakîh*, *Tehzîbu'l-ahkâm* ve *el-İstîbsâr*'daki rivayetlerin büyük bir bölümünün sıhhati konusunda ciddi şüpheler barındırdığını ileri sürer; bu rivayetlerin yeniden değerlendirilmesini amaçlayan sistematik bir yöntem geliştirir. Onun tenkit metodolojisi, yalnızca sened problemlerine değil aynı zamanda metinlerin tutarlılığına, tarihsel bağlamına ve mezhep içi epistemolojik sorunlara odaklanır. Behbûdî'nin en önemli katkısı, Şîî rivayet mirasının oluşum sürecine dair kapsamlı tarihsel eleştirisidir. Ona göre gulât ve zındıkların etkisi, erken dönem ilmî temelleri zedelemiş; bu durum, rivayet literatüründe çelişki, tutarsızlık ve aşırılık içeren metinlerin çoğalmasına yol açmıştır. Bu tespit, klasik söylemi sorgular ve rivayetlerin tarihsel bağlamda değerlendirilmesinin önemini vurgular. Behbûdî'ye göre Şîîliğin ilk döneminde, imamlarla doğrudan temas halinde olan mütekaddimûn ulemanın ilmî mirası büyük ölçüde güvenilir biçimde muhafaza edilmişti. Ancak mezhebin genişlemesi, hadis nakledenlerin çoğalması ve yazılan kitapların farklı coğrafyalara yayılmasıyla birlikte bu miras tahrife uğrar. Behbûdî, gulât ve zındıkların imamlar hakkında abartılı ifadeler içeren, Kur'an ve sünnet ile çelişen veya mezhebi aşırılığa sürükleyen çok sayıda rivayet uydurduğunu savunur. Çalışmada Behbûdî'nin metodolojisi *İlelu'l-hadîs*, *Ma'rîfetu'l-hadîs*, *Sahîhu'l-Kâfî*, *Sahîhu'l-Fakîh* ve *Sahîhu't-Tehzîb* adlı eserleri üzerinden sened ve metin tenkidi olmak üzere iki temel ayağıyla ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Sened tenkidinde, râvîlerin güvenilirliği, doğum-ölüm tarihleri, râvînin İmâmî olması, karıştırılan isnad zincirleri, isnad kopuklukları ve müstensih hataları gibi unsurlar dikkate alınır. Behbûdî, güvenilir kabul edilen râvîlerin isimlerinin dahi hadis uyduranlar tarafından kullanıldığına işaret ederek sadece sened sağlamlığının yeterli olmayacağını vurgular. Bu nedenle sened incelemesini mutlaka metin incelemesiyle tamamlar. Metin tenkidinde ise rivayetlerin Kur'an ile ilişkisi, akıl ilkeleriyle uyumu, İmâmiyye'nin bilinen esasları, tarihsel imkân ve bağlam, takıyye ihtimali, ta'rîz içeren ifadeler, metindeki aşırılık, çelişki veya gayr-ı ciddi unsurlar dikkate alınır. Behbûdî'nin Şîî hadis geleneğinin temel kaynaklarının büyük oranda zayıf ve uydurma rivayetler içerdiğini ortaya koyması metodunun ne kadar katı ve ayıklayıcı olduğunu göstermektedir. Nitekim *el-Kâfî*'deki 16.194 rivayetin yalnızca 4.428'ini sahih kabul etmesi, hem Şîî hadis geleneğini köklü biçimde sarsan hem de mezhep içi tartışmaları derinleştiren bir etki doğurur. Sonuç olarak bu makale, Behbûdî'nin yönteminin yenilikçi yanları kadar tartışmalı yönlerini de ortaya koymakta ve onun çalışmalarının modern Şîî hadis araştırmalarındaki önemine dikkat çekmektedir. Makale, hem Behbûdî'nin hadis tenkit metodolojisinin genel çerçevesini hem de bu anlayışın Şîî ilim geleneğinde ortaya çıkardığı metodolojik tartışmaları bütüncül bir bakışla ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Behbûdî, Sahîhu'l-Kâfî, Tenkid, Gulât.

Abstract

This article examines the criticisms directed by Muhammad Bâkır al-Behbûdî, as a controversial yet influential figure in contemporary Shī'ī hadith studies, toward classical Shī'ī hadith sources, the critical methodology he developed, and the reflections of this method in the Shī'ī hadith tradition. Behbûdî asserts that a significant portion of the narrations in *al-Kāfī*, *Man Lā Yahduruhu al-Faqīh*, *Tahzīb al-Ahkām*, and *al-Istibsār*—known as the *Kutub al-Arba'a* and considered fundamental hadith sources of the Ithnā 'Ashariyya school—are seriously questionable in terms of authenticity, and he develops a systematic method aimed at reevaluating these narrations. His critical methodology focuses not only on the chain of hadith transmission but also on the consistency of the texts, their historical context, and intra-sectarian epistemological problems. Behbûdî's most important contribution is his comprehensive historical critique of the formation process of the Shī'ī tradition of narration. According to him, the influence of ghulāt and heretics (zindīqs) undermined the early scientific foundations; this led to the proliferation of texts containing contradictions, inconsistencies, and extremism in literature. This observation challenges classical discourse and highlights the importance of evaluating traditions within their historical context. According to him, during the early period of Shī'ism, the scholarly legacy of the early scholars who were in direct contact with the imams was largely preserved reliably. However, with the expansion of the sect, the increase in the number of hadith narrators, and the dissemination of written books across different regions, this legacy became subject to distortion. Behbûdî argues that the ghulāt and heretics fabricated numerous narrations containing exaggerated statements about the imams, contradicting the Qur'an and Sunnah, or leading the sect to extremism. The study examines Behbûdî's methodology in detail through his works, *Ilal al-ḥadīth*, *Ma'rifat al-ḥadīth*, *Ṣaḥīḥ al-Kāfī*, *Ṣaḥīḥ al-Fakīh*, and *Ṣaḥīḥ al-Tahdhīb*, focusing on two main pillars: criticism of the chain of transmission and criticism of the text. In the chain of transmission criticism, elements such as the reliability of narrators, their dates of birth and death, whether the narrator is an Imāmī, mixed chains of transmission, breaks in the chain of transmission, and copyist errors are considered. Behbûdî points out that even the names of narrators considered reliable are used by fabricators of hadith, emphasizing that the reliability of the chain of transmission alone is not sufficient. Therefore, he always supplements the chain of transmission analysis with text analysis. In his textual criticism, he considers the relationship of the narrations to the Qur'an, their compatibility with rational principles, the known principles of the Imamīyyah, the historical context and possibilities, the possibility of taqiyya, expressions containing ta'ariz, extremism in the text, contradictions, or frivolous elements. Behbûdî's demonstration that the fundamental sources of the Shī'ī hadith tradition largely contain weak and fabricated narrations shows how rigorous and discerning his method is. Indeed, his acceptance of only 4,428 of the 16,194 narrations in *al-Kāfī* as authentic has had an impact that both fundamentally shakes the Shī'ī hadith tradition and deepens intra-sectarian debates. In conclusion, this article highlights both the innovative and controversial aspects of Behbûdî's method and draws attention to the importance of his work in modern Shī'ī hadith studies. The article takes a comprehensive look at both the general framework of Behbûdî's hadith criticism methodology and the methodological debates that this understanding has raised in the Shī'ī scholarly tradition.

Keywords: Ḥadīth, Behbûdî, Ṣaḥīḥ al-Kāfī, Criticism, Ghulāt.

Giriş

İslamî ilimlerde hadislerin sıhhatini belirlemek, rivayetlerdeki hata ve tutarsızlıkları ortaya koymak amacıyla kullanılan en temel yöntemlerden biri hadis tenkididir. Hadis tenkidi, klasik dönemde ortaya çıkan rivayetlerin sened ve metin açısından değerlendirilmesini sağlayarak, hem mezhep içi hem de mezhepler arası kaynakların güvenilirliğinin tespitinde önemli bir rol oynamıştır. Bu yöntem, Şîî hadis literatüründe önemli bir yer tutmakta olup Muhammed Takî et-Tüsterî, Mirzâ Ebu'l-Hasan eş-Şâ'rânî, Hâşim Ma'rûf el-Hasenî ve Âsîf Muhsinî gibi pek çok âlim tarafından uygulanmıştır. Bu çerçevede hadis tenkidi geleneğine önemli katkılar sunan isimlerden biri de Muhammed Bâkır el-Behbûdî'dir.

Muhammed Bâkır el-Behbûdî, Tahran'da yaşamış Şîî bir âlim olup İmam Humeynî (1902-1989), Seyyid Burûcîdî (1875-1961), Seyyid Ebu'l-Kâsım Hûî (1899-1992) ve İmam Muhsin Hakîm (1889-1970) gibi önemli isimlerden eğitim almıştır. Şîî ilim geleneğindeki hataları ortaya koymayı amaçlamış ve Şîa'nın klasik hadis eserleri üzerine önemli çalışmalar yapmıştır. Bu bağlamda İsnâaşeriyye mezhebinin rivayet kaynakları arasında yer alan Küleynî'nin (ö. 329/941) *el-Kâfî'si*, Şeyh Sadûk'un (ö. 381/991) *Men lâ yahduru'l-fakîh'i* ve Tûsî'nin (ö. 460/1067) *Tehzîbu'l-ahkâm'ı* ilmi süzgeçten geçirerek *Sahîhu'l-Kâfî*, *Sahîhu'l-Fakîh* ve *Sahîhu't-Tehzîb* adlı eserleri yazmıştır. Behbûdî, Tûsî'nin *el-İstibsâr* adlı eserini de aynı yöntemle ele almayı planlamış ancak bu çalışmasını hazırlamamıştır. Rivayetleri hem sened hem de metin açısından tenkit etmiş ve kendi kriterlerine göre sahih sayılan rivayetleri bir araya getirmiştir. Bu çalışmalarına paralel olarak hadisin tedvin tarihine ve ilk dönem ricâl çalışmalarına vurgu yapmak amacıyla *Ma'rifetu'l-hadîs'i* yazmıştır. Ayrıca hadis tenkidinde kullandığı kriterleri açıklamak, zayıf hadislerle ve hadis uyduranlara dikkat çekmek amacıyla *İlelu'l-hadis* adlı eserini kaleme almıştır. Hadis ilimleri alanındaki faaliyetlerinin yanı sıra Muhakkık Erdebilî'nin (ö. 993/1585) *Zübdetü'l-beyân*, Muhammed Hüseyin Tabâtabaî'nin (1904-1981) *el-Mîzân fi't-tefsîr*, Tûsî'nin *el-Mebsût* ve Meclisî'nin (ö. 1070/1659) *Bihârü'l-envâr*'ının (ilk 45 cildi) tahkik çalışmalarını yapmıştır.¹

Behbûdî, çalışmalarında İmâmîyye Şîası'nın klasik hadis eserlerinde, zayıf ve uydurma rivayetlerin yanı sıra çeşitli kusur ve tutarsızlıkların da bulunduğunu açıkça ifade etmiştir. Ona göre ancak ilmî bir disiplin çerçevesinde hareket edilerek, mezhebin kaynaklarında yaygın olarak bulunan hata ve kusurların rivayet malzemesinden ayıklanması mümkündür.² Bu doğrultudaki ilmî çabaları nedeniyle Behbûdî, özellikle *Sahîhu'l-Kâfî*³ adlı çalışması sebebiyle Şîî ulema nezdinde olumsuz

¹ Haydar Hubbullah, *Nazariyyetu's-sünne fi'l-fikri'l-imâmî's-Şîî* (Beyrut: el-İntişârü'l-Arabî, 2006), 564; Peyman Ünügür, *Şîa'da Metin Tenkidi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 269.

² Muhammed Bakır Behbûdî, *Sahîhu'l-Kâfî* (b.y.: ed-Dâru'l-İslâmîyye li't-Tibâa', 1401/1981), ١١٦.

³ Eser özellikle isminden dolayı tenkit edilmiştir. Her ne kadar Arap dünyasında "Sahîhu'l-Kâfî" ismiyle basılsa da çeşitli baskılar sonucu İran'da "Zübdetü'l-Kâfî" veya "Güzide-i Kâfî" ismiyle basılmıştır. Bk. Muhammed Bakır el-Behbûdî, *Zübdetü'l-Kâfî* (b.y.: ed-Dâru'l-İslâmîyye li't-Tibâa', 1401/1981); Muhammed

bir imaja sahip olmuştur. Çünkü ona göre Şîa'nın en önemli hadis kaynaklarından biri olan *el-Kâfî*'de yer alan 16194 hadisten yalnızca 4428'i sahihtir.⁴ Bu tespit, adı geçen eserin yaklaşık dörtte üçünün sahih olmayan rivayetlerden oluştuğunu göstermektedir. Behbûdî, bu çalışmaları ve görüşleri nedeniyle çağdaşları tarafından ağır eleştirilere maruz kalmış; yaptığı araştırmaların ilim dünyasında bir değerinin bulunmadığı iddia edilmiş, hatta eserlerinin toplatılması gerektiği bile öne sürülmüştür.⁵

Alan yazıma bakıldığında Behbûdî hakkında birçok çalışmanın yapıldığı görülmüştür. Necmettin Oğur'un doktora tezinde Behbûdî'nin el-Kâfî'ye yönelik tenkitleri ele almıştır.⁶ Peyman Ünügür'ün Şîa'da metin tenkidi isimli doktora tezinde "Muhammed Bakır el-Behbûdî ve *Kütüb-i Erbaa*'nın yeniden telifi" başlığı altında onun metin tenkidi ile ilgili bazı kriterlere değinmiştir.⁷ Haydar Hubbullah, *Nazariyyetu's-sünne* adlı eserinde "Behbûdî'nin Projesi ve *Kütüb-i Erbaa*'yı yeniden gözden geçirme" başlığı altında Behbûdî'nin çabalarına dikkat çekmiş, aynı eserin ekler bölümünde Behbûdî ile yaptığı söyleşiye yer vermiştir.⁸ Ali Abdülhüseyn Muzaffer-Akîl Abdu Zeyd Cuveyd tarafından hazırlanan "Meşruu'd-doktor el-Behbûdî fî tehzîbi'l-hadîs inde'l-İmâmiyye -müraca'a nakdiyye-" isimli makalede Behbûdî'nin düşünceleri eleştirel bir bakışla incelenmiştir. Furuğ Murâdiyân-Hamîd Riza Müstefîd-Cevvâd Alâ Muhaddisîn tarafından "Tahlîl-e ârâ va revşâ-ye hadîs-şenâhtî-ye Muḥammad-Bâkır Behbûdî der kitâb-e Sahîh el-Kâfî bâ te'kîd ber kitâb-e 'Îlelû'l-Hadîs"⁹ yazılan makalede Behbûdî'nin *Sahîhü'l-Kâfî* adlı eserindeki sahih hadisleri tanıma yöntemleri *Îlelû'l-Hadîs* kitabına vurgu yapılarak incelenmiştir. Mevcut literatür Behbûdî'nin çalışmalarını belirli eserler veya sınırlı metin tenkidi kriterleri bağlamında incelemişken, bu çalışma onun metodolojisini kapsamlı biçimde ele almakta ve ilmî katkılarını, klasik kaynaklara eleştirel bakışını ve çağdaş hadis araştırmalarındaki önemini detaylı bir biçimde ortaya koymaktadır. Böylece Behbûdî'nin çalışmaları Şîî hadis geleneğinin kaynaklarının güvenilirliğine dair yeni bir değerlendirme ve eleştirel bir perspektif sunmaktadır. Bu çerçevede Behbûdî'nin hadis tenkidine ilişkin yaklaşımını sistemli biçimde anlayabilmek için onun kullandığı kriterlerin incelenmesi gerekmektedir. Behbûdî'nin metodolojisi sened

Meşârib Şâh Seyyid, "Şîa Hadîs Çalışmalarında Metin Tenkidi: Tesbitler ve Tahliller", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 19/1 (Haziran 2021), 73-4.

⁴ Küleynî'ye ve el-Kâfî'ye yönelik eleştiriler için bk. Talip Tuğrul, *Küleynî ve Şîî Düşünce Tarihindeki Yeri* (Ankara: Fecr Yayınları, 2025), 208 vd.

⁵ Ali Abdülhüseyn Muzaffer - Akîl Abdu Zeyd Cuveyd, "Meşruu'd-doktor el-Behbûdî fî tehzîbi'l-hadîs inde'l-İmâmiyye", *Mecelletu külliyyeti'l-fıkḥ* 27 (2018), 96; Bekir Kuzudişli, *Şîa ve Hadis Başlangıcından Kütüb-i Erbaa'ya Hadis Rivayeti ve İsnad* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 444.

⁶ Necmettin Oğur, *Küleynî'nin el-Kâfî Adlı Eserine Yöneltilen Tenkitler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 156 vd.

⁷ Ünügür, *Şîa'da Metin Tenkidi*, 269.

⁸ Hubbullah, *Nazariyyetu's-sünne*, 564, 775.

⁹ Furuğ Murâdiyân, Hamîd Riza Müstefîd, Cevvâd Alâ Muhaddisîn, "Tahlîl-e ârâ va revşâ-ye hadîs-şenâhtî-ye Muḥammad-Bâkır Behbûdî der kitâb-e Sahîh el-Kâfî bâ te'kîd ber kitâb-e 'Îlelû'l-Hadîs", *Fasḥname-ye nâme-ye îlâhiyât* 49/8 (Kış), 1388.

tenkidi ve metin tenkidi olmak üzere iki temel unsurdan oluşur. Aşağıda ilk olarak sened tenkidi kriterleri ele alınacaktır.

1. Behbûdî'nin Sened Tenkidi Kriterleri

Behbûdî, sened ve metin tenkidıyla ilgili kriterlere bazı eserlerinde kısmen değinmiş olsa da bu konuyu ağırlıklı olarak *İlelu'l-hadîs* adlı eserinde ele alır. Ona göre sened yönünden problemli olan hadisler "muallal hadis" kategorisine girer. Senedin muttasıl olmaması, senedde tashîf, tahrîf, ihtilât, ihtilâf ve ızdırâb gibi unsurlar, senedin sıhhati açısından problem teşkil eden durumlardır. Aşağıda Behbûdî'nin belirlediği kriterler örnekleriyle incelenecek; böylece onun sened tenkidine yaklaşımının hangi esaslara dayandığı ortaya konulacaktır.

Sika Olmayan Râvîlerden Hadis Almak: Hadisin sahih kabul edilebilmesi için senedinde sika râvîlerin bulunması şarttır. Bununla birlikte Behbûdî'nin belirttiğine göre bizzat masum imamlar tarafından lanetlenmiş bazı râvîlerin sened içerisinde yer alması, rivayet edilen hadisin uydurma olduğuna işaret eder.¹⁰ Örneğin, Ali b. Ebî Hamza, Ebü'l-Hasen'e (Mûsâ el-Kâzım) şu soruyu yöneltmiştir: "Sünnete uygun olmayan şekilde boşanmış bir kadınla evlenmek caiz midir? Ebü'l-Hasen şu cevabı vermiştir: "Kocaları onları boşamışsa, onlarla evlenebilirsiniz." Başka bir rivayette ise Hasan b. Muhammed b. Semaâ, Ca'fer b. Semâa'ya "Sünnete uygun olmayan boşanma durumunda kadınların hükmü nedir?" diye sormuş, o da "Onlarla evlenilebilir" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hasan b. Muhammed, "Ali b. Hanzala'nın 'Onlardan sakının, çünkü onların nikâhı hâlâ geçerlidir' rivayetini bilmiyor musun? diye sorunca, Ca'fer b. Semâa şu karşılığı vermiştir: "Ali b. Ebî Hamza'nın rivayeti insanlara daha kolay gelir."¹¹ Behbûdî'ye göre bu üç rivayetten ikisi sünnete uygun olmayan boşamanın geçerli olduğunu, biri ise geçersiz olduğunu ifade etmektedir. Sünnete uygun olmayan boşamanın geçerli olduğunu bildiren rivayetin râvîlerinden Ali b. Ebî Hamza el-Batâinî,¹² İmam Kâzım'dan rivayette

¹⁰ Muhammed Bakır el-Behbûdî, *İlelu'l-hadîs* (Tahran: İntişarât Senâ, 1378/1958), 47-8.

¹¹ Ebü Ca'fer Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî, *Tehzîbu'l-ahkâm*, thk. Ali Ekber el-Gaffârî (Tahran: Dâru'l-Kütübü'l-İslamiyye, 1386/1966), 8/58 (No. 190).

¹² Ebü Hamza Sâlim el-Batâinî, Kûfeli olup Ensâr'ın mevlası olup Ebü Basîr Yahyâ b. Kâsım'ın komutanlarından biriydi. İmam Ca'fer es-Sâdık ve İmam Mûsâ el-Kâzım'dan rivayetlerde bulunmuş, ancak daha sonra "Vakıf" mezhebine mensup olmuş ve "Vakıfe"nin önde gelenlerinden biri olmuştur. Namaz, zekât, tefsir ve fıkıh konularında çeşitli eserler yazmıştır. Rivayetleri ve kitapları, döneminin tanınmış hadis ravileri tarafından aktarılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali en-Necâşî, *Ricâlu'n-Necâşî*, thk. Seyyid Musa eş-Şebirî ez-Zencânî (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1407/1986), 249-250.

bulunmuştur. Ancak o Vakıfı¹³ ve Gâlî¹⁴ mezhebine mensup olup masum imamlar tarafından lanetlenmiş bir râvîdir. Dolayısıyla onun rivayetlerine dayanarak hüküm vermekten sakınılmalıdır. ¹⁵ Görüldüğü gibi Behbûdî'nin hadis tenkidinde sika olmayan râvîler tarafından nakledilen rivayetleri zayıf veya uydurma kabul etmesi onun isnad tenkidi açısından titiz bir yaklaşımı benimsediğini göstermektedir. Ayrıca onun Vakıfî ve Gâlî râvîleri güvenilir bulması da bu titizliğin bir göstergesidir. Örneklerde de görüldüğü üzere rivayetler kendi içlerinde çelişkiler barındırabilmektedir; bu tür çelişkilerin giderilmesi ise isnad tenkidinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Seneddeki Karışıklıkları Tespit Etmek: Behbûdî, Şîa'nın hadis kaynaklarındaki bazı senedlerde karışıklık meydana geldiğini ve bu tür yanlışlıkların düzeltilmesi gerektiğini vurgular. ¹⁶ Ona göre karışıklık senedin kendisinde, hadisin metninde veya her ikisinde birden meydana gelebilir. Bu tür hatalar, hadis kitaplarının müelliflerinin farklı rivayetleri tek bir hadis gibi aktarması, senedleri birleştirerek tek bir isnad zinciri oluşturmaya ya da mürsel bir rivayeti muttasıl olarak nakletmesi sonucunda ortaya çıkabilir. ¹⁷ Örneğin "Muhammed b. Ahmed b. Yahya → Muhammed b. Ebî Umeyr → İsmail b. Rebâh" isnâdıyla Ebü'l-Hasen'e (Mûsâ el-Kâzım) "tavâfu'n-nisâ"¹⁸ yapmayan kişinin sadece umreye niyet etmesi caiz midir? sorusu yöneltilmiş ve "caizdir" cevabı alınmıştır.¹⁹ Behbûdî'ye göre bu hadisin senedinde karışıklık vardır. Çünkü İbn Ebî Umeyr, yalnızca İsmail b. Ebî Rebâh'tan hadis almaktadır. Ancak *el-Kâfî*'nin metninde, İbn

¹³ Vâkıfe, genelde Şîa mezhebinde mensup bulunduğu imamın ölümünün ardından onun ölmeyip gaybete girdiği, tekrar ortaya çıkarak imâmet görevini sürdüreceği düşüncesini benimseyen ve onun yerine geçecek imamı kabul etmeyenleri ifade eder. İlk Vakıflar yedinci imam Mûsâ el-Kâzım'ın vefat ettiği haberi duyulduğunda ortaya çıkmıştır. Vâkıfe, Mûsâ el-Kâzım (ö. 183/799) gözden kaybolursa da imâmetinin devam ettiğini, bu sebeple yerine geçen oğlu Ali er-Rızâ'nın (ö. 203/818) imam sayılamayacağını söylemiştir. (Bk. Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Kısra Salih el-Ali (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1434/2013), 187-190; Mustafa Öz, "Vâkıfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/487-488; Mehmet Ali Büyükkara, "İmamiyye Şîa'sının Hadis Uuslûnde "Mezhebi Bozuk" Raviler (II): Örneklerle Mezhebi Bozuk Ricâl ve Rivayetlerinin Değeri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 17/4 (2004), 361 vd.

¹⁴ Gulât veya gâlî, daha çok Şîa'ya mensup olan ve aşırı düşünceler taşıyan gruplar için kullanılan, İslâm toplumu tarafından tasvip edilmemeyi belirten bir terimdir. İmamlar hakkında ifrata kaçan, onları yaratılmışlık sınırından çıkarıp tanrılıklarına hükmeden, bazen imamları Allah'a, bazen da Allah'ı imamlara benzetenlere Gâliyye denildiğini belirten Şehristânî, aşırılıklarının kaynağı olarak tenâsüh ve hulûl ekollerıyla Allah'ı insana benzeten Yahudiliği ve insanı Allah'a benzeten Hristiyanlığı göstermektedir. (bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 191-2; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları* (İstanbul: Ensar, 2011), 327-333; a.mlf. "Gâliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1996) 13/333-337; Büyükkara, "Mezhebi Bozuk Raviler (II)", 356 vd.

¹⁵ Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 47-8.

¹⁶ Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 143-146.

¹⁷ Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 147-8.

¹⁸ Şîa'ya göre "Tavâfu'n-nisâ" hac ve umrenin vaciplerinden olup yapılmadığı sürece eşler cinsel ilişkide bulunamazlar. Bu durum hem kadına hem de erkeğe vaciptir. Bu tavaf yalnızca Şîa'ya hasır (bk. <https://www.sistani.org/arabic/book/14/3559/> (Erişim 7.6.2025).

¹⁹ Tûsî, *Tehzibu'l-ahkâm*, 5/286 (No. 858).

Ebî Umeyr'in hadisi "bazı arkadaşlarından" aldığı ifade edilmektedir.²⁰ Bu durum, hadisin senedinde bir belirsizlik olduğunu göstermektedir. Behbûdî, bu tür sened karışıklıklarının hadislerin güvenilirliğini etkilediğini ve düzeltilmesi gerektiğini belirtir.²¹ O, bu tür yanlışlıkların düzeltilmesi gerektiğini savunarak, hadislerin sıhhatiyle ilgili daha titiz bir inceleme yapılması gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu yaklaşım, hadis tenkidinde klasik yöntemleri takip etmekle birlikte, rivayetlerin incelenmesinde daha eleştirel ve analitik bir bakış açısı benimseyen bir metodolojiyi yansıtmaktadır.

Kimlik Bilgisi Aynı Olan Râvileri Birbirinden Ayırmak: Behbûdî'ye göre hadis tenkidinde uyulması gereken önemli kurallardan biri, senedin veya metnin diğer hadislerle karşılaştırılarak müşterek isimlerin ve ortak metinlerin belirlenmesidir. Müşterek isimlerin doğru tespit edilmesi, senedin sıhhati açısından büyük önem taşır. Çünkü aynı ismi taşıyan iki farklı râvînin güvenilirliği farklı olabilir.²² Örneğin "Hüseyin b. Saîd → Hasen b. Ali" → Ebü'l-Hasen'e (Mûsâ el-Kâzım) şu soruyu yöneltmiştir: "Ekilebilir bir tarım arazisinin, yalnızca o araziden elde edilecek yüz ölçek ürün karşılığında satın alınması caiz midir?" Ebü'l-Hasen şu yanıtı vermiştir: "Bu alışveriş haramdır." Ben de: "Canım sana feda olsun! Peki, başka bir arazinin ürünü karşılığında satın alırsam caiz olur mu?" diye sordum. O da: "O zaman bir sakıncası yoktur" dedi.²³ Behbûdî'ye göre, "Hasen b. Ali" ismine sahip üç farklı râvî bulunmaktadır. Hasen b. Ali b. Faddâl (ö. 224/839), Hasen b. Ali b. Yaktîn (ö. 182/798) ve Hasen b. Ali el-Veşşâ' (ö. 325/937). Bu hadisin diğer rivayetlerle karşılaştırılması sonucunda, senedde geçen râvînin Hasen b. Ali el-Veşşâ' olduğu anlaşılmaktadır.²⁴ Örnekte görüldüğü gibi senedde yer alan râvînin kim olduğunu doğru tespit etmek için diğer hadislerle karşılaştırma yapmak gerekmektedir. Müşterek isme sahip râvîlerden hangisinin o rivayeti naklettiğini belirlemek, hadisin sıhhati açısından da kritik bir adımdır.

Seneddeki İnkıtâyı Tespit Etmek: Behbûdî'ye göre hadis tenkidinde dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan biri de hadis senedinde düşen bir râvînin tespiti. Ona göre bu durum farklı hadis kaynaklarıyla karşılaştırma yapılarak belirlenebilir.²⁵ Örneğin şu hadisin senedine bakıldığında: "Muhammed b. Yahya → Muhammed b. Hüseyin → Ca'fer b. Beşîr → rivayette bulunduğu kişi → Ca'fer es-Sâdık": "Soğuk bir gecede cünüp olup da suyla yıkandığında telef olmaktan korkan kişinin teyemmüm alıp alamayacağını sordum." Ca'fer es-Sâdık şu cevabı verdi: "Teyemmüm alır ve namazlarını kılar. Soğuktan güvende olunca da yıkanır ve namazlarını iade eder."²⁶ Rivayetin senedinde bir râvînin kimliğinin belirtilmediği

²⁰ Ebü Ca'fer Muhammed b. Ya'kub el-Küleynî, *el-Kâfî* (Kum: Dâru'l-Hadîs, 1387/1967), 9/217 (No. 8041).

²¹ Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 143-149.

²² Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 253.

²³ Tûsî, *Tehzîbu'l-ahkâm*, 7/149, 195 (No. 661, 865).

²⁴ Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 253-55.

²⁵ Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 114.

²⁶ Küleynî, *el-Kâfî*, 5/196 (No. 4124).

görülür. Behbûdî'ye göre bu rivayet diğer hadis kaynaklarıyla karşılaştırıldığında "rivayette bulunduğu kişi" ifadesiyle kimliği belirtilmeyen râvînin "Abdullah b. Sinân" olduğu anlaşılmaktadır.²⁷ Behbûdî'nin yöntemi eksik veya meçhul râvîleri tespit etmeye çalışırken farklı hadis kaynaklarını mukayese etmeyi esas alır.

Râvîlerin Doğum ve Ölüm Tarihlerine Dikkat Etmek: Behbûdî'nin hadis tenkidinde önemle vurguladığı hususlardan biri de râvîlerin doğum ve ölüm tarihlerine dikkat edilmesidir. Çünkü senedlerde hadis aldığı söylenen kişinin, imamın vefatından sonra doğmuş, onu anlayamayacak kadar küçük yaşta hadis dinlemiş veya imamdan hadis alması tarihî olarak mümkün olmayan râvîlerin bulunması muhtemeldir. Bu tür durumlarda hadisin mürsel (münkâtî') olduğu kabul edilir.²⁸ Örneğin, "Ali b. İbrahim → Babası → Hasan b. Mahbûb → Amr b. Ebî'l-Mikdâm → Babası → Seleme b. Kuheyl", Hz. Ali'nin şöyle dediğini işittim: "Ödeme gücü olduğu halde borcunu geciktiren, insanların haklarını vermekten kaçınan ve başkalarının mallarını alarak yöneticilere çıkar sağlayan kişilerle ilgilen. İnsanların haklarını onlardan al ve bu amaçla onların gayrimenkullerini satın alacaklılara ödemelerini yap. Çünkü ben, Hz. Peygamber'in "Ödeme imkânı varken borcunu ödemeyen kişi Müslümanlara zulmetmiş olur" buyurduğunu işittim."²⁹ Bu hadisin senedinde Seleme b. Kuheyl'in (ö. 121/739) Hz. Ali'den (ö. 40/661) doğrudan hadis işittiği ifade edilmektedir. Ancak tarihî kaynaklara göre Seleme b. Kuheyl, Hz. Ali'nin şehadetinden yedi yıl sonra doğmuştur. Bu durum, onun Hz. Ali'den doğrudan hadis rivayet etmesinin imkânsız olduğunu göstermektedir. Behbûdî'ye göre Seleme, yalnızca Hz. Peygamber'in sahabîlerinden Cündeb (ö. 60/680), Ebû Cühayfe (ö. 74/693) ve Abdullah b. Ebû Evfâ (ö. 86/705) ile görüşebilmiştir.³⁰ Dolayısıyla bu rivayetin senedinde kopukluk bulunmaktadır ve hadis muallal kabul edilmektedir. Behbûdî hadisleri değerlendirirken, râvîlerin doğum ve ölüm tarihlerini dikkate alarak senedin sağlam olup olmadığını test eder. Eğer bir râvî, kendisinden hadis aldığı söylenen kişiyle çağdaş değilse senedde kopukluk vardır ve bu hadis zayıf veya uydurma kabul edilebilir. Behbûdî'nin bu yaklaşımı, hadislerin güvenilirliğini pekiştiren titiz bir tarihsel doğrulama sürecine dayanır ve hadis tenkidinde önemli bir metodolojik ilke olarak görülür.

Kütüb-i Erbaa Müelliflerinin Yöntemine Dikkat Etmek: Behbûdî'ye göre senedlerin kopuk olup olmadığının tespit edilebilmesi için ilgili rivayeti câmi' türü hadis kitaplarındaki diğer rivayetlerle karşılaştırmak gerekmektedir. O, bu yöntemi özellikle senedin baş kısmında râvî veya râvîlerin düştüğü muallak hadislerin tespiti için kullanmaktadır. Bu yöntem başvurmasının sebebinin ise "*Müelliflerin, genellikle senedin baş tarafındaki râvîlere bakmaksızın hadisleri eserlerine almaları*" şeklinde açıklamaktadır.³¹ Örneğin "Ali b. İbrahim → Babası → İsmail b. Merrâr → Yunus →

²⁷ Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 114-116.

²⁸ Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 3-5.

²⁹ Küleynî, *el-Kâfî*, 14/652 (No. 14617).

³⁰ Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 4.

³¹ Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 105.

İbn Müskân → bir adam → Ebû Ca'fer (Mûsâ el-Kâzım)" dedi ki: "Resûlullah camide iken: "Ey falan ve ey falan" diyerek beş kişiyi ayağa kalkmaya çağırdı." Bunun üzerine onlara "Mescidimizde namaz kılmayın. Çünkü siz zekât vermiyorsunuz" dedi.³² Aynı hadis farklı bir senedle: "Yunus → Ali b. Ebî Hamza → Ebu Basîr → Ebu Abdullah (Ca'fer es-Sâdık)" dedi ki: "Kim zekâtтан bir kırat dahi eksik verirse o, mümin ve Müslüman değildir. "Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım"³³ âyetinin anlamı budur"³⁴ şeklinde nakledilmektedir. Behbûdî'ye göre bu iki hadis *el-Kâfî*'de peş peşe yer almakla birlikte ikinci hadisin senedi birinci hadis kadar açık değildir ve muallak durumdadır. Çünkü Küleynî, ikinci hadiste Yunus'tan önceki üç râvîyi düşürmüş ve böylece sened muallak hale gelmiştir. Tûsî, her iki hadisi *el-Kâfî*'den nakletmiş; ancak ikinci hadisin senedini, Muhammed b. Yakub'un mürsel olarak → Yunus b. Abdurrahman → Ali b. Ebî Hamza → Ebû Basîr → Ebû Abdullah (Ca'fer es-Sâdık) şeklinde verdiğini belirtmiştir.³⁵ Dolayısıyla Tûsî, ikinci hadisin mürsel ve muallak olduğunu kabul etmektedir.³⁶ Görüldüğü gibi Behbûdî, hadislerin senedlerinde kopukluk olup olmadığını anlamak için aynı rivayeti içeren diğer hadis kaynaklarıyla karşılaştırma yapmanın gerekliliğini vurgular. Özellikle mürsel ve muallak hadisler bu yöntemle tespit edilebilir. Ayrıca *Kütüb-i Erbaa* müelliflerinin de bazen senedin başındaki râvîleri atlayarak hadisleri eserlerine aldığına işaret ederek onları eleştirir.

Hadisçiler tarafından bir hadisin sıhhatinin temel ölçütü olarak kabul edilen isnad, Behbûdî tarafından da önemli görülmüştür. Ona göre sahih bir hadisin senedinde metruk, mezmûm ve cerh edilmiş râvîler yer almamalıdır. Yukarıdaki rivayetler, *İlelu'l-hadis*'ten seçilmiş birkaç örnektir. Behbûdî, sened tenkidi kriterlerini uygulayarak pek çok hadisin uydurma veya zayıf olduğunu tespit etmiştir. Onun yaklaşımı, klasik hadis âlimlerinin yöntemleriyle büyük ölçüde benzerlik gösterse de sadece isnada dayalı değerlendirmeyi yetersiz bulduğu için metin tenkidine de önem vermektedir. Behbûdî, sadece senedin sıhhatini esas alıp buna dayanarak metni de sahih kabul etmenin doğru olmadığını savunmaktadır. Ona göre hadis tenkidinde metin tenkidi de büyük bir öneme sahiptir ve bu iki kriter birlikte değerlendirilmelidir. Behbûdî'nin metin tenkidinde uyguladığı kriterler aşağıdaki şekildedir.

2. Metin Tenkidi Kriterleri

Metin tenkidi, bir hadisin veya genel anlamda bir rivayetin Hz. Peygamber'e ait olup olmadığını metne dayanarak değerlendirme yöntemidir. Bu yöntem,

³² Küleynî, *el-Kâfî*, 7/24 (No. 5741); Tûsî, *Tehzîbu'l-ahkâm*, 4/111 (No. 327).

³³ *Kur'an Yolu Meâli*, çev. Heyet (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), el-Mü'minûn 23/99-101.

³⁴ Küleynî, *el-Kâfî*, 7/24 (No. 5742).

³⁵ Tûsî, *Tehzîbu'l-ahkâm*, 4/141 (No. 327).

³⁶ Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 105-109.

hadislerin veya rivayetlerin sahih olanlarını zayıf olanlardan ayırmak amacıyla kullanılmaktadır.³⁷ Behbûdî, sahih hadisleri tespit etmek için metin tenkidi³⁸ kriterlerine sıkça başvurmuş ve hatta çalışmalarında sened tenkidinden daha çok metin tenkidi üzerinde durarak bu konuya büyük önem atfetmiştir. Aşağıda, onun metin tenkidinde uyguladığı kriterler örnekleriyle birlikte ele alınarak incelenmiştir.

Kur'an'a Arz: Bir hadisin isnadı sahih olsa bile onun Kur'an'a uygun olup olmadığını araştırmak, hadisin sahih ya da zayıf olduğunu belirlemede önemli bir kriterdir. Zira Hz. Peygamber'in Kur'an'a aykırı bir söylemde bulunması mümkün değildir. Behbûdî, bu kriterin önemine dikkat çekerek her hadisin Kur'an'a arz edilmesi gerektiğini savunmuş, *İlelu'l-hadis* adlı eserinde pek çok rivayeti bu yöntemle değerlendirmiş ve onları reddetmiştir.³⁹ Örneğin "Muhammed b. Yahya → Ahmed b. Muhammed → Ali b. Hakem → Seyf b. Amira → Ebû Abdullah (Ca'fer es-Sâdık)" şöyle demiştir: "Bir erkeğin, bir kadına ait cariye ile mut'a yapmasında bir sakınca yoktur. Ancak bir erkeğin cariyesi ile sahibinin izni olmaksızın mut'a yapılamaz."⁴⁰ Behbûdî, bu rivayetin Kur'an'a aykırı olduğunu belirtmektedir. Çünkü âyette şöyle buyrulmaktadır: "*Ailelerinin de izniyle onları nikâhlayın.*"⁴¹ Kur'an'da nikâhın zorunlu olduğu açıkça belirtilirken, bu hadiste nikâhsız birliktelikten bahsedilmesi çelişkili bir durum oluşturmaktadır. Bu nedenle Behbûdî, Kur'an'ın zahirine aykırı olan tüm rivayetlerin terk edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁴² Behbûdî'nin Kur'an'ın otoritesini merkeze alan bu yöntemi, rivayetlerin sahih olup olmadığını belirlemede yalnızca rivayet zincirine değil aynı zamanda hadisin metnine de bakılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu yöntemin her hadis âlimi tarafından aynı ölçüde benimsenmediği ve farklı değerlendirmelere tabi tutulduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

Sahih Sünnete ve Mezhebin Temel Kabullerine Arz: Behbûdî bu kriter ile İmâmîyye âlimleri arasında maruf ve meşhur rivayetlerin esas alınması gerektiğine dikkat çekmiştir. Ona göre, bir hadis sahih sünnete ve mezhebin temel kabullerine aykırı olmamalıdır. Bu nedenle, bu kritere uymayan hadislerin reddedilmesi gerektiğini savunmaktadır.⁴³ Örneğin "Ali b. İbrahim → Babası → İbn Ebî Umeyr → Ammâr b. Mervan" rivayet zinciriyle gelen bir hadiste Ammâr b. Mervan, Ebû Abdullah'a (Ca'fer es-Sâdık) babasının ölüm döşeğinde olduğunu söylediğini belirtir. Ebû Abdullah, babasına vasiyet etmesini söyler. Bunun üzerine babası "Oğlumun -Ammâr'ın kardeşi Amr'ı kastederek- yaptığı her şey caizdir" diyerek vasiyette bulunur. Ebû Abdullah da oğluna "Baban sana vasiyet etti, kısa ve öz

³⁷ M. Hayri Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi* (Ankara: Otto Yayıncılık, 2015), 182; Selahattin Polat, *Metin Tenkidi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 24; Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014), 37.

³⁸ "Metin Tenkidi" kavramının çok anlamlılığı için bk. Polat, *Metin Tenkidi*, 23.

³⁹ Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 218.

⁴⁰ Küleynî, *el-Kâfî*, 11/48 (No. 9990).

⁴¹ en-Nisâ 4/25.

⁴² Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 218.

⁴³ Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 25-27.

konuştu” der. Sonra da: “Baban sana şunu şunu emretti” diye ekler. Sonrasında Amr, sahih bir nikâhtan doğan mümin bir kadını azat eder. Ancak kadının veled-i zina olduğu sonradan ortaya çıkar. Bunun üzerine Ebû Abdullah, “Babanın vasiyetini yerine getirdin” der.⁴⁴ Behbûdî’ye göre bu rivayet Ehl-i Beyt mezhebinin temel kabullerine aykırıdır. Çünkü veled-i zina olan bir köle veya cariye hukuki bir kimliğe sahip olmayıp alınıp satılması caiz değildir. Bu nedenle kefarete borcu veya vasiyetin yerine getirilmesi amacıyla veled-i zinanın azat edilmesi mümkün değildir.⁴⁵ Behbûdî’nin hadisleri değerlendirirken sadece sened tenkidine değil aynı zamanda metnin fıkhi ve itikadi prensiplerle uyumuna da büyük önem verdiğini göstermektedir. Hadisin mezhebin temel kabullerine ters düşmesi halinde reddedilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

İcmâ’a Arz: Behbûdî’ye göre bir hadisin senedi sahih olsa bile metni icmâya aykırı ise o rivayet reddedilmelidir. O, bu tür rivayetleri muallal kabul etmektedir.⁴⁶ Örneğin “Muhammed b. Yahya → Ahmed b. Muhammed → Ali b. İbrahim → Babası → İbn Mahbûb → Malik b. Atiyye → babası → Seleme b. Küheyl” isnadıyla gelen bir rivayette şu olay anlatılmaktadır: “Hata ile adam öldüren biri Hz. Ali’ye getirildi. Hz. Ali ona: “Senin aşiretin ve akrabaların kimlerdir” diye sordu. Adam, “Yaşadığım bu şehirde aşiretim ve akrabalarımın kimse yoktur...” dedi. Hadis, uzun bir anlatımın ardından Hz. Ali’nin, maktulün diyetini katilin yaşadığı şehirdeki insanlara yüklediğini bildirmektedir.⁴⁷ Behbûdî’ye göre bu rivayet, senedinde bulunan illetin yanı sıra metin açısından da Müslümanların icmâına aykırıdır. Çünkü İslam hukukuna göre katilin varisleri (kardeşleri, amcaları, dayıları ve çocukları) üç yıl içinde diyetin ödenmesinden sorumludur. Eğer ödemeye güçleri yetmezse diyet beytül-mâl tarafından karşılanmalıdır. Bu nedenle Behbûdî, icmâa aykırı olan bu rivayetin kabul edilemeyeceğini belirtmektedir.⁴⁸ Behbûdî’nin yaklaşımı, hadis metninin İslam hukukuyla ve âlimlerin icmâ ettiği prensiplerle uyumlu olup olmadığını değerlendirdiğini göstermektedir.

Kültürel, Sosyal ve Siyasi Şartlara Uygunluk: Hadisleri anlamanın ve eleştirmenin temel ilkelerinden biri, hadisin ortaya çıktığı dönemin tarihî, kültürel, sosyal ve siyasi şartları ile incelemektir. Behbûdî de hadislerin doğru anlaşılması için onların söz konusu şartlara uygunluğunun göz önünde bulundurulması gerektiğini savunmaktadır.⁴⁹ Örneğin “Ali b. İbrahim → Babası → İbn Ebî Umeyr → Rifâa b. Musa → Ebû Abdullah’tan (Ca’fer-i Sâdık)” rivayet edildiğine göre Rasûlullah şöyle buyurmuştur: “Allah’a ve ahiret gününe inanan kimse peştamalsız hamama girmesin. Allah’a ve ahiret gününe inanan, hanımını hamama sokmasın. Allah’a ve

⁴⁴ Küleynî, *el-Kâfî*, 13/480 (no: 13305).

⁴⁵ Behbûdî, *İlelu’l-hadis*, 27-29.

⁴⁶ Behbûdî, *İlelu’l-hadis*, 5, 25.

⁴⁷ Küleynî, *el-Kâfî*, 14/520 (no: 14432).

⁴⁸ Behbûdî, *İlelu’l-hadis*, 5.

⁴⁹ Behbûdî, *İlelu’l-hadis*, 22.

ahiret gününe inanan, içki içilen masalara oturmasın.”⁵⁰ Behbûdî, Hz. Peygamber döneminde Mekke ve Medine’de hamamların bulunmadığını belirterek, hamam ve tuvalet adabıyla ilgili hadislerin tarihî gerçeklere uygun olmadığını ve bu sebeple uydurma olduğunu ifade etmiştir. Ehl-i Sünnet âlimlerine ait Sünen kitaplarında bu konularla ilgili pek çok rivayet bulunduğunu vurgulayan Behbûdî, bu tür hadislerin hem tarihî vakıya hem de dönemin kültürel ortamına uygun olmadığını ileri sürerek onları reddetmiştir.⁵¹ Bu durum Behbûdî’nin hadislerin sıhhatini değerlendirirken tarihî, kültürel, sosyal ve siyasi bağlama ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Hadislerin, ortaya çıktıkları dönemin gerçekleriyle uyumlu olup olmadığını sorgulamak gerektiğini savunan Behbûdî, özellikle hamam ve tuvalet adabıyla ilgili hadisleri bu açıdan eleştirmiştir.

Hadisin Diğer Hadis Kaynaklarına Arz Edilmesi: Behbûdî’nin üzerinde durduğu önemli hususlardan biri, bir hadisin hem sened hem de metin açısından diğer Şiî hadis kaynaklarında yer alan tarikleriyle karşılaştırılarak doğruluğunun tespit edilmesidir. Behbûdî karşılaştırma yaparken sadece Şiî kaynakları esas almaktadır. Ona göre bu yöntemle hadisin sened ve metninde bulunan tashîf, tahrif, ziyâde, idrâc ve tekrar gibi kusurlar ortaya çıkarılabilir. Aşağıda Behbûdî’nin bu kavramlara ve ilgili örneklerle dair yaklaşımı ele alınmıştır.

Hadis metninde tashîf ve tahrîfin bulunması: Behbûdî, hadis kâtipleri ve râvîleri tarafından hadisin sened ve metninde tashîf ve tahrîfin yapılabileceğini ve bu tür hataların ancak diğer tarikler ile karşılaştırılarak çözülebileceğini belirtmektedir.⁵² Örneğin, Muhammed b. Yahya → Ahmed b. Muhammed → İbn Feddâl → İbn Bukeyr → Zûrâre: “Ebû Ca’fer’e (Muhammed el-Bâkır) ifrâd haccına niyet eden kimsenin Mekke’ye girince tavafı önce mi yoksa sonra mı yapmalı” diye sordum. O “Her ikisi eşittir.”⁵³ Bu rivayete göre temettü haccına niyetlenen kimse Minaya gitmeden önce tavaf ve sa’yı isterse minadan önce isterse sonra yapabilir. Behbûdî, burada “ifrâd haccı” ifadesinin tahrife uğradığını ve *Tehzîbu’l-ahkâm* ile *Men lâ yahduruhu’l-fakîh*’te bu ifadenin “temettü haccı” şeklinde geçtiğini belirterek, rivayetin tashif ve tahrife uğradığını ifade etmektedir.⁵⁴ Diğer bir örnek ise şöyledir: “Huseyn b. Said → Fedâle b. Eyyub → İbn Bukeyr → Ubeyde b. Zûrâre” Ca’fer es-Sâdık’a şarabı sirkeye çevirmenin hükmünü” sordum. O da “Bir sakıncası yoktur” dedi.⁵⁵ Behbûdî’ye göre bu hadis *el-Kâfî* ve *Tehzîbu’l-ahkâm*’da bu şekilde nakledilmişken, *el-İstîsâr*’da “Onu sirkeye çevirecek başka bir şey eklenmemişse”⁵⁶ kaydı bulunmaktadır. Bu durumda hadisin metninde tashîf ve tahrîf olduğu

⁵⁰ Küleynî, *el-Kâfî*, 13/154, 169 (No. 12766, 12796); Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmiu’l-kebîr*, thk. Beşşar Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Dâru’l-Garbî’l-İslâmî, 1996), “Edeb”, 43 (No. 2801).

⁵¹ Behbûdî, *İlelu’l-hadis*, 22-24.

⁵² Behbûdî, *İlelu’l-hadis*, 172.

⁵³ Küleynî, *el-Kâfî*, 9/19 (No. 7725).

⁵⁴ Behbûdî, *İlelu’l-hadis*, 153.

⁵⁵ Küleynî, *el-Kâfî*, 12/771 (No. 12373).

⁵⁶ Ebû Ca’fer Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî, *el-İstîsâr fî ma’htûlife mine’l-ahbâr*, thk. Seyyid Hasan el-Musevî (Tahrân: Dâru’l-Kütübî’l-İslamiyye, ts.), 4/94.

anlaşılmaktadır.⁵⁷ Behbûdî hadislerin metinlerinde meydana gelebilecek hataları diğer hadis kaynaklarıyla karşılaştırarak doğrusunu tespit etmeye çalışmaktadır. Bu durum da onun hadis metinlerinin titizlikle incelenmesi gerektiği kanaati taşıdığını ortaya koymaktadır.

Hadislere yapılan ilave ve açıklamaların tespit edilmesi: Behbûdî'nin hadislerin sened ve metin tenkidinde, rivayetlerdeki ilave ve açıklamaların dikkate alınmasının büyük önem taşıdığını vurgulamaktadır.⁵⁸ Örneğin, Muhammed b. Ali b. Mahbûb → Haşşâb → Ahmed b. Muhammed b. Ebî Nasr → Bizantî, Ebu'l-Hasen'e (İbn Bâbeveyh): "Mülâane nasıl yapılır?" diye sormaktadır. Ebu'l-Hasen ise şu cevabı vermektedir: "Allah seni ıslah etsin! İmam sırtını kibleye çevirerek oturur, erkeği sağına, kadını ise soluna oturtur."⁵⁹ Bu rivayet Behbûdî'nin dikkat çektiği üzere *Tehzîbu'l-ahkâm*'da yer alan şekliyle *Men lâ yahduruhu'l-fakîh*'te farklı bir şekilde aktarılmıştır; burada "Kadını ve çocuğu soluna oturtur" denilerek, Şeyh Sadûk tarafından "çocuk" kelimesinin ilave edildiği görülmektedir.⁶⁰ Bir başka örnekte ise "Safvân → Abdullah b. Muskân → Leys el-Murâdî" şöyle rivayet etmektedir: "Ebû Abdullah'a (Ca'fer es-Sâdık) yazın kısa gecelerinde gecenin ilk vakitlerinde kılınan teheccüd namazını sordum." Buna karşılık o da "Olur, bu düşüncen ve yaptığın iş ne güzeldir." demiştir. Ancak Yakub el-Ahmer, bu rivayeti "Gençler çok uyuyor, ben sana bunu emrediyorum" şeklinde bir ilave ile aktarmaktadır.⁶¹ Behbûdî, bu ilaveyi idrâc olarak değerlendirmektedir; çünkü rivayetin orijinal metninde olmayan bu ifade, Yakub el-Ahmer tarafından sonradan eklenmiştir.⁶² Behbûdî'nin bu yaklaşımı hadis metinlerinin doğru şekilde korunması için metinlerdeki ilave ve açıklamaların titizlikle incelenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Çünkü metne sonradan yapılan eklemeler hadisin sıhhatine zarar verebilmektedir.

Kitaplarda Tekrar Edilen Hadislerin Tespit Edilmesi: Behbûdî'ye göre hadis tenkidi açısından önemli ölçütlerden biri de hadis kitaplarında yer alan hadis tekrarlarının belirlenmesidir. Ona göre, aynı hadisin birden fazla kez ele alınması ve değerlendirilmesi gereksiz bir zaman kaybına yol açmaktadır.⁶³ Örneğin, Musa b. Kasım → Hasan b. Mahbûb → Ala' b. Rezin → Muhammed b. Müslim'in rivayetine göre, Ebû Abdullah'a (Ca'fer es-Sâdık) "Hac için umre ne zamana kadar yapılabilir?" diye sorulmuş, o da "Arefe günü seher vaktine kadar yapılabilir" şeklinde cevap vermiştir.⁶⁴ Behbûdî, bu rivayetin, kaynakta üç farklı hadisin ardından aynı senedle iki kez daha tekrarlandığını tespit etmektedir. Bu bağlamda aynı hadisin tekrar incelenmesinin gereksiz olduğu ve bu tür mükerrer rivayetlerin elenmesi gerektiği

⁵⁷ Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 149.

⁵⁸ Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 200.

⁵⁹ Küleynî, *el-Kâfî*, 11/750 (No. 11086).

⁶⁰ Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 200-4.

⁶¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen el-Kummî, *Men lâ yahduruhu'l-fakîh*, thk. Hüseyin el-Â'lemî (Beyrut: Müessesetu'l-A'lemî, 1986/1972), 1/320 (No. 1379).

⁶² Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 53.

⁶³ Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 149-51.

⁶⁴ Tûsî, *Tehzîbu'l-ahkâm*, 5/196 (No. 573).

görüşünü savunmaktadır.⁶⁵ Hadislerin birden fazla senedle veya farklı lafızlarla tekrar edilmesi, isnad açısından önemli bir kriter olsa da Behbûdî, aynı hadisin birebir aynı senedle tekrar edilmesinin gereksiz olduğunu savunmaktadır. Bu yaklaşım, hadis metinlerinin daha düzenli bir şekilde tasnif edilmesini ve gereksiz tekrarların önlenmesini amaçlamaktadır. Kanaatimizce Behbûdî'nin yaklaşımı, hadis tenkidinde metodolojik bir sadelik ve verimlilik sağlamak amacıyla geliştirilmiş bir ölçüt olarak değerlendirilebilir.

İmamların Konuşma Üslubuna Dikkat Edilmesi: Behbûdî'ye göre hadislerin incelenmesi ve değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken önemli hususlardan biri de imamların konuşma üslubudur. Ona göre imamlar takıyye,⁶⁶ korku ya da siyasi gibi çeşitli sebeplerle Şîîliğe ait bazı sırları açıkça ifade etmeyebilir; zaman zaman kinayeli, bazen de mübalağalı bir dil kullanabilirler. Bu nedenle hadisleri değerlendirirken imamların konuşma yöntemlerinin iyi anlaşılması büyük önem taşımaktadır.⁶⁷ Bu durumda imamların sözlerinin gerçek manasını anlamak için sadece metne değil aynı zamanda içinde bulundukları sosyal, siyasi ve kültürel koşulları da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Behbûdî, masum imamların sözlü anlatım tarzlarına ilişkin dikkat edilmesi gereken noktaları şu şekilde ele almaktadır:

Doğrudan cevap vermekten kaçınmak: Behbûdî'ye göre imamlar bazı durumlarda gizlilik ve takıyye gereği muhataplarına doğrudan cevap vermekten kaçınmışlardır. Dolayısıyla hadislerin değerlendirilmesinde bu durumun göz önünde bulundurulması gerekmektedir.⁶⁸ Örneğin "Ahmed b. Muhammed b. İsa → Ali b. Hakem → Huseyn b. Ebi'l-'Alâ" isnadıyla aktarılan bir rivayette Ebû Abdullah'a (Ca'fer es-Sâdık) abdestte başın mesh edilmesi sorulduğunda, şu şekilde cevap vermiştir: "Ben babamın ensesindeki buruşukluk üzerinde ellerini gezdirdiğini gördüm." Bunun üzerine soruyu daha açık bir şekilde tekrar eden râvî, başın önünü mü yoksa arkasını mı mesh etmek gerektiğini sorduğunda, Ca'fer es-

⁶⁵ Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 149-151.

⁶⁶ Kişinin canına veya malına yönelik bir tehlike karşısında inancını gizleyip gerektiğinde aksini söylemesi anlamında kullanılan takıyye, tüm mezheplerde kabul edilmekle birlikte Şîa ile özdeşleşmiş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Şîî hadis literatürü incelendiğinde râvîler hakkında çelişkili ifadelerin olması, ilgili râvî hakkında hüküm vermeyi zorlaştırmaktadır. Şîî hadis literatürü ve ricâl ilminde, râvînin ta'dil edilmesinde kullanılan olumlu ifadeler gerçeğe, râvîyi cerh eden, lanetleyen ifadeler ise takıyyeye hamledilmektedir. Bu da hadis âlimlerinin râvî hakkında değerlendirme yapmasını zorlaştırmakta, onların güvenilir olup olmadığı objektif kriterlerle tespit edilememekte, bu da hadise dayanan dinî hükmün kendisini direkt sorunlu kılmaktadır (bk. Serdar Demirel, *Takıyye: Şîa Rivayet Kültüründeki Derin Paradoks* (İstanbul: Rihle Kitap, 2016), 54 vd.; Takıyye hakkında detaylı bilgi için bk. Cemil Hakyemez, *İmamiyye Şîası ve Temel Kavramları* (Ankara: Ankara okulu yay., 2019), 50-56; Yusuf Oktan, "Erken Dönem Şîa'da Rivâyetlerin Takıyyeye Hamledilmesi Üzerine Bir İnceleme", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2021), 173-293; İbrahim Kutluay, "Şîa'da Hadisler Arasındaki İhtilafı Gidermede Ehl-i Sünnet'in Görüşüne Muhalif Olan Rivayeti Esas Alma: et-Tûsî'nin İstibşâr'ı Özelinde", *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 10 (Haziran 2020), 13-55; Etan Kohlberg, "Some Imâmî-Shî'î Views on Taqiyya", *Journal of the American Oriental Society* 95/3 (1975), 395-402.

⁶⁷ Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 33-70.

⁶⁸ Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 33-4.

Sadık yine dolaylı bir yanıt vererek “Babamın boynunu mesh ettiğini gördüm” demiştir.⁶⁹ Behbûdî’ye göre bu rivayet, boynun başın bir parçası olarak kabul edilmesi bağlamında değerlendirilmiş ve boynun mesh edilmesine vurgu yapılmıştır. Ancak cumhurun fetvasına göre boynun mesh edilmesi zorunlu değildir. Bu bağlamda, İmam Sâdık kendisine yöneltilen soruya doğrudan yanıt vermek yerine, babasının abdest uygulamasını gözlemlediğini belirterek dolaylı bir cevap vermiştir. Behbûdî imamın doğrudan bir hüküm bildirmekten kaçındığını ve başın, kulakların ve boynun mesh edilmesini emreden rivayetlerin uydurma olduğunu savunmaktadır.⁷⁰ Behbûdî bu yaklaşımıyla hadis metinlerinin yalnız lafzi düzeyde değil, tarihsel ve sosyo-politik bağlamlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle Şii hadis kaynaklarında, imamların sözlerini dikkatli bir şekilde yorumlamanın ve hadisleri farklı kaynaklar arasında karşılaştırma yapmanın önemi ortaya çıkmaktadır.

İmâmîyye Mezhebine Aykırı Rivayetlere veya Amellere Dayanmak:

Behbûdî’ye göre masum bir imâmın şer’î bir hükmü açıklarken İmâmîyye mezhebine mensup olmayan râvîlerden⁷¹ hadis nakletmesi veya bu rivayetlerle amel etmesi, söz konusu hadisin hüccet olmasını engeller. Bu tür rivayetlere itibar edilmemesi gerektiğini savunan Behbûdî, mezhep taassubu nedeniyle İmâmîyye dışındaki kimselerden alınan hadislerin reddedilmesi ve onlara muhalif olan rivayetlerin esas alınması gerektiğini vurgulamaktadır.⁷² Örneğin şu rivayette “Humeyd b. Ziyâd → İbn Semâa → Muhammed b. Ziyâd ve İbn Ribât → Ebû Eyyûb el-Hazzâz → Muhammed b. Muslim” şöyle dedi: “Ebû Abdullah (Ca’fer es-Sâdık)’a şöyle dedim: “Babanın (Muhammed el-Bâkır) şöyle söylediğini duydum: Resûlullah eşlerini muhayyer bıraktı; onlar da Allah’ı ve Resûlü’nü tercih ettiler. Bu nedenle boşanma gerçekleşmedi. Eğer kendi özgürlüklerini seçmiş olsalardı, (hükmen) üç talaklı kadınlar gibi boşanmış sayılır ve artık rücû mümkün olmazdı.” Ca’fer es-Sâdık buyurdu: “Bu hadis, babamın Âişe’den naklettiği bir rivayettir. İnsanların kendi eşlerini muhayyer bırakması da ne demektir? Bu hüküm sadece Resûlullah’a özgü bir meseledir.”⁷³ Behbûdî’ye göre Muhammed Bâkır, takıyye gereği Sünnî kaynaklarda nakledilen rivayeti olduğu gibi aktarmıştır. Fakat Ca’fer es-Sâdık açıklama yaparak babasının naklettiği -Âişe’nin meşhur rivayetini içeren- bu hadisin bir ta’rîz (üstü kapalı söz) taşıdığını, dolayısıyla bağlayıcı bir delil olamayacağını bildirmektedir. Bu bağlamda Ehl-i Sünnet’in görüşüne uygun olan bu tür rivayetlerin delil olamayacağını belirtmektedir.⁷⁴ Behbûdî’nin bu açıklaması hadis

⁶⁹ Tûsî, *Tehzîbu’l-ahkâm*, 1/94 (No. 242).

⁷⁰ Behbûdî, *İlelu’l-hadis*, 34, 70.

⁷¹ Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Peyman Ünügür, *İmamiyye Şîa’sında Cerh-Ta’dîl ve Bir Cerh Sebebi Olarak Sünnîlik* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 145 vd.; Mehmet Ali Büyükkara, “Mezhebi Bozuk Raviler” (II), 365 vd.

⁷² Behbûdî, *İlelu’l-hadis*, 38-9.

⁷³ Küleynî, *el-Kâfî*, 11/675 (No. 10981).

⁷⁴ Behbûdî, *İlelu’l-hadis*, 39-40.

değerlendirme yönteminde mezhep kimliğine verdiği önemi ve rivayetlerin takıyye bağlamında ele alınması gerektiğine dair yaklaşımını ortaya koymaktadır.

Gayr-ı ciddi ve özensiz cevap vermek: Behbûdî'nin hadis tenkidinde üzerinde durduğu hususlardan biri de masum imamların rivayet edilen sözlerinde geçen gayr-ı ciddi ve özensiz ifadelerdir. Ona göre hadis metinlerinde bu tür ifadelerin bulunması, ilgili hadisin uydurma olduğuna ve hüccet olarak kabul edilemeyeceğine işaret eder.⁷⁵ Örneğin "Ahmed b. Muhammed b. İsâ → Ebû Abdillâh el-Barkî → Muhammed b. Ebî Umeyr → Hasen b. Ebî Sâre" isnadıyla gelen bir rivayette, Ebû Abdullâh'a (Ca'fer es-Sâdık): "Üzerine şarap dökülen bir elbise yıkanmadan giyilerek namaz kılınıp kılınamayacağı" sorulmuştur. Ebû Abdullâh ise "Hiçbir sakıncası yoktur. Çünkü elbise sarhoş olmaz" şeklinde bir cevap vermiştir.⁷⁶ Behbûdî'ye göre imamın verdiği bu cevap, meseleye ciddi bir açıklık getirmekten uzak olup eleştiriye açıktır. O, elbise veya kıyafetin sarhoş olmadığı şeklindeki cevabın tenkit edilmesi gerektiğini ifade eder. Ona göre burada takıyye söz konusudur ve imam gerçekte şarabın temiz olduğuna hükmetmemiştir. Bu tür ifadeler, hadisin güvenilirliğini zedelemekte ve onun hüccet olarak kabul edilmesini engellemektedir. Behbûdî'ye göre bir imamın abartılı ya da alaycı gibi görülebilecek bir ifade kullanmasının, hadisin doğruluğu konusunda şüphe uyandırdığına işaret etmektedir. Bu bağlamda o, masum imamlara isnat edilen sözlerin ciddi, tutarlı ve şer'î hükümlere uygun olması gerektiğini savunur.⁷⁷ Behbûdî'nin yaklaşımı, özellikle Şîî hadis anlayışı çerçevesinde rivayetlerin takıyye ve toplumsal koşullar göz önüne alınarak yorumlanması gerektiğini savunmaktadır. Ancak bu durum, bazı rivayetlerin subjektif değerlendirmelerle reddedilmesine de yol açabilir. Özellikle takıyyenin varlığı ve etkisi konusunda farklı görüşler bulunması, bu tür hadislerin tamamen uydurma kabul edilmesini tartışmalı hale getirmektedir.

Şer'î hüküm veya fetva verirken yemin etmek: Behbûdî, hadis metinlerinde herhangi bir zaruret bulunmaksızın masum bir imâmın şer'î bir hüküm veya fetva verirken yemin etmesini, ilgili hadisin tenkit edilmesini gerektiren bir husus olarak değerlendirmektedir. Ona göre, bir imâmın hükmünü pekiştirmek amacıyla gereksiz yere yemin etmesine ihtiyaç yoktur.⁷⁸ Örneğin, Huseyn b. Said → Safvân ve Muhammed b. Sinân → İsmail b. Câbir aracılığıyla rivayet edilen bir hadiste, Ebû Abdullâh'a (Ca'fer es-Sâdık) şu soru yöneltilmiştir: "Seferdeyken namaz vakti girip eve döndüğümde nasıl namaz kılmalıyım?" İmam Ca'fer es-Sâdık bu soruya, "Namazını tam kıl" şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine ona şu ikinci soru sorulmuştur: "Evdeyken namaz vakti girip daha sonra sefere çıktığımda nasıl hareket etmeliyim?" İmam Ca'fer es-Sâdık "Namazını kısaltarak kılabilirsin. Şayet böyle yapmazsan, vallahi Hz. Peygamber'in emrine muhalefet etmiş olursun"

⁷⁵ Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 35 vd.

⁷⁶ Tûsî, *Tehzîbu'l-ahkâm*, 1/211-2 (No. 660).

⁷⁷ Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 35 vd.

⁷⁸ Behbûdî, *İlelu'l-hadis*, 65-68.

cevabını vermiştir.⁷⁹ Behbûdî'ye göre bu rivayette İmam Sâdık'ın fetva verirken yemin etmesi, hadisin güvenilirliği açısından sorgulanması gereken bir durumdur. Ona göre imamın kesinlik vurgusu yapması gereken bir mesele olmadığı halde yemin etmesi, bu rivayetin metin açısından problemliliğini göstermektedir.⁸⁰

Görüldüğü üzere Behbûdî'nin hadis anlayışı, Şii/İmâmî klasik hadis literatüründeki zayıf ve uydurma rivayetleri tespit etmeye yönelik hem sened hem de metin tenkidini içeren bir yaklaşımı esas almaktadır. Onun belirlediği metin tenkidi kriterleri arasında rivayetlerin Kur'an'a, sahih hadislerle, mezhebin bilinen esaslarına, icmâa uygunluk ve tarihi gerçeklere muhalefet etmeme gibi klasik dönem usûlî âlimlerce sıklıkla başvurulmuş hususların bulunduğunu söylemek mümkündür.⁸¹ Ayrıca hadis metinlerinde takıyye⁸² ta'riz (üstü kapalı söz), vehim, ızdırâb, karışıklık ve tahlîl gibi unsurlardan uzak olmalı ve herhangi bir eleştiriye maruz kalmamalıdır. Her ne kadar söz konusu ölçütler, önceki âlimler tarafından belirlenen kriterlerle örtüşse de Behbûdî'nin bu ölçütleri kararlılıkla uygulaması, onu eleştirilerin odağı hâline getirmiştir. Aşağıda Behbûdî'nin İmâmiyye'nin klasik hadis kaynaklarında karşılaştığı problemlere ve yönelttiği eleştirilere yer verilecektir.

3. Klasik Hadis Eserlerine Yöneltilmiş Eleştiriler

Behbûdî, klasik Şii hadis kaynaklarını hata ve kusurlardan arındırmayı amaç edinmiş ve bu uğurda hayatını adanmış bir âlimdir. Bu doğrultuda, hadislerin kabulü ve reddi konusunda kendisine ve takipçilerine rehberlik edecek bir yöntem geliştirmek amacıyla *Ma'rifetu'l-hadîs* adlı kapsamlı bir eser kaleme almıştır. Bu eserde, cerh edilen râvîleri, uydurdukları sayfeleri ve hadislerin naklinde kullanılan usulleri tespit etmeye çalışmıştır. Ayrıca hadis ilminin tarihini, tedvin ve tasnif süreçlerini detaylı bir şekilde ele alan kapsamlı bir mukaddime eklemiştir. Behbûdî burada geliştirdiği yöntemi *Kütüb-i Erbaa'*ya uygulamıştır.⁸³ Behbûdî'nin *Ma'rifetu'l-hadîs* adlı eserinde Şii klasik hadis kaynaklarına yönelttiği eleştiriler ve gerekçeleri özetle şu şekildedir:

Behbûdî, Tûsî'nin (ö. 460/1067) vefatından günümüze kadarki hadis âlimlerinin metodolojisinin sağlam olmadığını ve kötü niyetli kimseler tarafından kolayca suistimal edilebildiğini belirtmiştir. Ona göre Tûsî öncesi dönemde (yani mütekaddimûn döneminde) rivayetlerin aktarımında semâ, kıraat ve münâvele gibi şartları taşımayan birçok rivayetin varlığı, bu dönemde aktarılan hadislerin şüpheyle karşılanmasını mümkün kılmaktadır. Behbûdî'ye göre mütekaddimûn dönemi Şii

⁷⁹ Tûsî, *Tehzîbu'l-ahkâm*, 3/179 (No. 353).

⁸⁰ Behbûdî, *İlelu'l-hadîs*, 65-68.

⁸¹ Mehdi İzzedî-Bihar Mezâhirî Tehrânî, "İllet Der Hadîs ve Mevâzîne Şenâhte Ân ez Didgâhe Ustâd Muhammed Bakır Behbûdî", *Tahkîkât Ullûme Kur'an ve Hadîs* 28/4 (1394), 39.

⁸² Muhammed Bakır Behbûdî, *Sahihu'l-Fakîh* (Tahrân: İntişârât Sena, 1384/1964) 1; a.mlf. *Sahihu'l-Kâfi*, 778; Hubbullah, *Nazariyyetu's-sunne*, 778.

⁸³ Behbûdî, *Sahihu'l-Kâfi*, 778.

uleması takıyye kalkanı altında gizlilik içinde eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürdükleri için İmâmiyye rivayetleri gulât ve zındıkların faaliyetlerinden etkilenmemiştir.⁸⁴ Ancak hadis ehlinin ve mezhep imamlarının sayısının artması, yazılan kitapların çoğalması ve bu eserlerin müstensihler ve sahaflar aracılığıyla yayılması sonucu, bu ilmi miras gulât ve zındıkların eline geçmiş ve bu yüzden tahrife uğramıştır. Bu nedenle Behbûdî zaman içinde hadislere eklemeler yapıldığını bazı kısımların çıkarıldığını veya değiştirilmiş olabileceğini söyler. O bu durumun, ilmî mirasta ciddi çelişkilere ve tutarsızlıklara neden olduğunu savunur. Özellikle Şîî literatürde hiçbir hadis veya fıkıh konusunun, ona muhalif başka bir hadis veya hüküm olmaksızın bulunmadığını vurgulayan Behbûdî, gulât ve zındıkların müdahalesiyle mezhep içinde tutarsız fetvalar ve hükümlerin ortaya çıktığını ifade eder.⁸⁵

Behbûdî'nin eleştirdiği konulardan biri de Cemâluddîn İbn Tâvûs'tan (ö. 664/1266) günümüze kadar hadislerin sahih, hasen, müvessak ve zayıf olarak yapılan dörtlü taksime dairdir.⁸⁶ Ona göre bu tasnif yöntemi Ehl-i Sünnet'e ait olup İmâmiyye geleneği için faydalı bir metot değildir. Ayrıca bu metodun uydurma ve çelişkili hadisleri ayıklamak için yeterli bir yöntem olmadığını iddia eder. *Ma'rifetu'l-hadis*'in mukaddimesinde konuya ilişkin şu ifadeleri kullanmıştır: "*İmâmiyye Şîası'nın öncelikli çabası, hadislerini tedvin etmek ve ilmî miraslarını 'dört yüz asıl' olarak adlandırılan eserlerde güvenli ve gizli bir şekilde muhafaza etmektir. Ancak bu süreç yaygınlaştığında, gulât ve zındıklar Şîa mezhebine saldırıda bulunmuşlardır. Bunun üzerine İmâmiyye'nin önde gelen âlimleri, ilim havzalarındaki zayıf râvîleri tespit etmek ve mezhebe zarar veren gulât ve zındıkları ifşa etmek için mücadele etmişlerdir.*"⁸⁷ Behbûdî'nin bu eleştirisi, İmâmiyye hadis anlayışında geleneksel sınıflandırma yöntemlerine karşı bir tavır sergilediğini ve Şîî hadis mirasının zamanla tahrife uğradığını düşündüğünü göstermektedir. Ayrıca Ehl-i Sünnet'in hadislerini geç dönemde yazıya geçirdiği, ancak buna rağmen daha az uydurma içerdiği yönündeki kabulü, onun kendi yaklaşımıyla çeliştiğini göstermektedir.⁸⁸ Bu durum Behbûdî'nin metodolojisinin tutarlılığı açısından eleştiriye açık bir noktadır.

Behbûdî, Ehl-i sünnet hadis metodolojisine yönelik eleştirilerini Şîî hadis anlayışıyla karşılaştırarak ele almaktadır. O, Ehl-i Sünnet'in hicretin ikinci asrında hadis ilimlerine katkı sağlayan öncü isimler olarak Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Abdurrahman b. Ömer el-Evzâî (ö. 157/774), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Süfyân b. Saîd es-Sevrî (ö. 161/778), Ebû Avâne el-Leysî el-Basrî (ö. 176/792), Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ve Vekî' b. el-Cerrâh'ı (ö. 196/812) örnek göstermektedir. Ona göre bu

⁸⁴ Erken dönem Şîîlerin Ehl-i sünnet âlimlerinin ilim meclislerine katıldıklarına dair bk. Ayşe Nur Duman, *Hadis Rivayetinde Sünnet-Şîî Etkileşimi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2024), 31-32, 46-47.

⁸⁵ Behbûdî, *Marifetu'l-hadis* (Beyrût: Dâru'l-Hadî, 1427/2006), 72.

⁸⁶ Dörtlü taksim ve menşei için bk. Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, 384 vd.

⁸⁷ Behbûdî, *Marifetu'l-hadis*, 22. Dört yüz asıl hakkında detaylı bilgi için bk. Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, 187.

⁸⁸ Şîa'da hadislerin yazımı hakkında detaylı bilgi için bk. Tevhit Bakan, "Çağdaş Şîî Bilginlere Göre Hadislerin Yazılması", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Aralık 2006).

âlimlerin çabaları neticesinde Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmiu's-sahîh'i*, Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmiu's-sahîh'i* ve Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (ö. 405/1014) *el-Müstedrek'i* gibi önemli hadis kaynakları ortaya çıkmıştır. Ancak Behbûdî tüm bu çabalara rağmen söz konusu eserlerde dahi Kur'an ve sünnete aykırı, çelişkili, tutarsız, hurafe ve batıl rivayetlerin bulunduğunu ileri sürmektedir. Ehl-i Sünnet âlimlerinin hadis ilimlerinin önemini bilmelerine ve hadislerin bağlamını iyi anlamalarına rağmen sahih hadisleri ayıklamakta yeterince başarılı olamadıklarını vurgulamaktadır. Bu nedenle mütekaddimûn İmâmîyye ulemâsının Ehl-i Sünnet'in hadis yöntemlerini uygulamadığını ve bu yöntemlerin gulât ve zındıklarla mücadele etmek için yeterli olmadığını savunmaktadır.⁸⁹ Ehl-i sünnetin hadis çalışmalarını başarısız görmek ve Şîi ulemâsının farklı bir yol izlediğini savunmak,⁹⁰ tarihsel veriler ışığında mutlak bir doğruluk taşımamaktadır.

Behbûdî, sahih hadisleri tespit etmek için geliştirdiği metodolojide çeşitli problemlerle karşılaştığını belirtmektedir. Ona göre hadis rivayetindeki en büyük sorun yalnızca zayıf veya hadis uyduran râvîlerin naklettikleri rivayetlerde değil aksine sika ve sadûk râvîler tarafından aktarılan rivayetlerde de görülmektedir. Bunun temel nedeni, hicrî birinci asırda hadis uyduranların, senedin sahih görünmesini sağlamak amacıyla sika râvîlerin isimlerini kullanarak rivayetler uydurmalarıdır. Bu durum, sika ve sadûk kabul edilen râvîlerden gelen rivayetlerin dahi problemli olmasına yol açmıştır. Bu sebeple Behbûdî, *Ma'rifetu'l-hadis* adlı eserinde "sika râvîlerin isimlerini kullanarak hadis uyduranlar" başlıklı özel bir bölüm açmış ve bu kategoriye yaklaşık yüz elli râvîyi dâhil etmiştir.⁹¹

Behbûdî'ye göre hadis rivayetlerinin sıhhatini belirlerken akıl ve mantıkla bağdaşmayan katı kurallara körü körüne bağlı kalmak doğru değildir. "Falanın falancadan aldığı her hadis sahihtir" şeklindeki toptancı yaklaşım, güvenilir bir yöntem olarak kabul edilemez. Bunun yerine, İmâmîyye'nin erken dönem âlimlerinin yaptığı gibi hadislerin hem sened hem de metin açısından titizlikle incelenmesi gerekmektedir. Zira bu âlimler, sapkın ve kötü niyetli kimselerin ilmî mirası nasıl tahrif ettiğini ve bu tür fitnelerin hangi yollarla yayıldığını açıkça biliyorlardı. Bu nedenle ulema bu tür saptırmalara karşı daha temkinli davranarak hadisleri değerlendirmede dikkatli bir yol izlemiştir.⁹² Behbûdî'nin sahih hadisleri tespit ederken en çok önem verdiği husus, mütekaddimûn ulemanın metodolojisine sıkı sıkıya bağlı kalmak ve onların yöntemlerini titizlikle takip etmektir.

Behbûdî, Şîi temel hadis kaynaklarını zayıf ve mevzu rivayetlerden arındırmak amacıyla yaptığı çalışmaların temel sebebini, gulât ve zındıkların faaliyetlerine bağlamaktadır. Onların uydurdukları hadis çeşitlerine ve konularına

⁸⁹ Behbûdî, *Marifetu'l-hadis*, 22-3.

⁹⁰ Şîa'nın kendini üstün görmesi ve Ehl-i Sünnet karşıtı tavrı için bk. Ömer Özpinar, *Şîi Hadîs Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 145 vd.

⁹¹ Behbûdî, *Marifetu'l-hadis*, 351; Hubbullah, *Nazariyyetu's-sunne*, 567.

⁹² Behbûdî, *Marifetu'l-hadis*, 26.

Sahîhu'l-Kâfi ve *Ma'rifetu'l-hadîs* adlı eserlerinin mukaddimelerinde geniş yer vermiştir. Bu rivayetlerin konuları özetle şu şekilde sıralanabilir:

1. Kaderiyye, tefvîz⁹³ (imamlara beşer üstü niteliklerin atfedilmesi), cebr, teşbih ve ta'til içerikli rivayetler,
2. Kur'an'ın tecvidle okunması, nüzulü, toplanması ve tertibi hakkında uydurulan rivayetler ile Kur'an tilaveti sırasında sesin güzelleştirilmesiyle ilgili hadisler. Ayrıca tefsir ve te'vil açısından Kur'an'ın tahrifine yönelik uydurulan hadisler, hurafelerle süslenmiş kıssalar veya teviller,
3. Kussâs (kıssa anlatıcıları) ve gaflet içindeki hadis şeyhleri aracılığıyla yayılan hurafe içerikli mucizeler, uzlet, zühd ve tasavvufa dair uydurma metinler,
4. Sünnette yeri olmayan çeşitli namazlar, ibadetler ve uydurma dualar,
5. Göklerin ve yerin yaratılışı, güneş, ay ve yıldızların yönetimi, bulutlar, tufan, ateş, güneş ve ay tutulmaları, zelzeleler gibi doğal olaylar hakkında uydurmuş rivayetler,
6. Çeşitli hastalıkların tedavisi, ilaçların etkileriyle ilgili uydurma rivayetler ile hastalıklardan korunmak veya semavî ve dünyevî afetleri def etmek amacıyla uydurulan tılsımlar, muskalar ve nazarlıklar...⁹⁴

Behbûdî, sahih hadislerin göz ardı edilmesi ve uydurma rivayetlerin yayılması konusunda ciddi eleştirilerde bulunmaktadır. Ona göre hadis uleması her ne kadar çeşitli önlemler alsa da gulât ve zındıklar tarafından uydurulan rivayetler hadis kitaplarına girmiş ve zamanla birçok kişi tarafından sahih kabul edilerek uygulanmıştır. Bu durum, uydurma rivayetlerin toplumda yaygınlaşmasına ve dinî anlayışın bu uydurma rivayetler üzerinden şekillenmesine neden olmuştur.⁹⁵ Behbûdî'nin bu eleştirisi, hadis ilminde sahih hadisleri belirleme sürecinin ne kadar titizlik gerektirdiğini ve tarih boyunca uydurma rivayetlerle mücadelenin zorunlu bir çaba olduğunu göstermektedir.

Behbûdî, Şîî hadis literatüründe yer alan bazı aşırı görüşlerin kökenine dair eleştirel bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Ona göre gulât ve zındıklar, Şîa'nın içine sızarak özellikle Kûfe'de faaliyet göstermişlerdir. Bu gruplar Şîilik kisvesi altında gulûv ve tefvîz içerikli hadisler uydurmuşlardır. Behbûdî, bu durumu uydurma bir rivayet örneği vererek açıklamaktadır: "Kim imamını tanırorsa dilediğini yapsın! Şîa'nın günahları kıyamet günü Ehl-i Sünnet'in üzerine yüklenir. Ehl-i Sünnet'in sevapları Şîa'nın sevaplarına eklenir. Böylece Şîiler başkasının sevapları ile cennete,

⁹³ Tefvîziyye ve mufavviza gibi kâinatın işlerinin Hz. Muhammed, Ali b. Ebî Talib ya da imamlardan birine tevdi edildiğini savunanların görüşüdür. Mustafa Öz, "Müfevvida", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/499-500; Ünügür, *Şîa'da Metin Tenkidi*, 48.

⁹⁴ Behbûdî, *Sahîhu'l-Kâfi*, ج, ٥ ; a.mlf, *Marifetu'l-hadis*, 13.

⁹⁵ Behbûdî, *Sahîhu'l-Kâfi*, ج; a.mlf, *Marifetu'l-hadis*, 13.

Ehl-i Sünnet ise başkasının günahları sebebiyle cehenneme girecektir.”⁹⁶ Behbûdî, bu tür rivayetlerin sahih olamayacağını, çünkü bunların İslam’ın temel inançlarıyla çeliştiğini vurgulamaktadır. ⁹⁷ Behbûdî’nin bu eleştirisi, onun hadis ilmi metodolojisinde akılcı ve titiz bir yaklaşım benimsediğini, mezhepsel kabullere bağlı kalmadan rivayetleri değerlendirdiğini göstermektedir.

Behbûdî, Şîî hadis geleneğinde gulât ve zındıkların etkisine dair eleştirilerini sürdürerek uydurma rivayetlerin özellikle Şîa içinde daha fazla yayıldığını iddia etmektedir. Ona göre bu durumun farkında olan Şîî ulema bu rivayetleri terk etmiş, ancak bazı kişiler bu uydurma rivayetleri kabul ederek hataya düşmüştür. Behbûdî, bu bağlamda Şerîf el-Murtazâ’nın (ö. 436/1044) gulât ve zındıklar hakkındaki geniş açıklamalarına ve Abdülkerîm b. Ebû’l-Avcâ’nın (ö. 155/772) Müslümanlar arasında dört bin hadis uydurduğuna dikkat çekmiştir.⁹⁸ Ona göre Küleynî (ö. 329/941) ve Şeyh Sadûk (ö. 381/991) bazı uydurma rivayetleri eserlerinde toplamıştır. Behbûdî, Şeyh Sadûk’un rivayetlerinin ardından dile getirdiği şu ifadeleri hayret verici bulmaktadır: *“Bu rivayetlere muhalefet ederek âmmeye muvafık hadislerle amel eden kimselerden, âmmeden sakınıldığı gibi sakınılmalıdır. Onlarla ancak takıyye amacıyla veya doğru yolu göstermek için konuşulmalıdır.”*⁹⁹ Behbûdî’nin bu eleştirisi, hadislerin sıhhatini belirleme çabasında mezhepsel ön yargılardan uzak durmaya çalıştığını ve mezhepler arasındaki güven sorununu daha da derinleştirdiğini ima etmektedir.

Behbûdî, gulât ve zındıkların faaliyetlerine karşı hadis ehlinin çabalarına dikkat çekmiştir. Ona göre İmam Ali er-Rızâ¹⁰⁰ (ö. 203/819) ve Muhammed el-Cevâd¹⁰¹ (ö. 220/835) dönemlerinde yaşamış olan Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsâ el-Eş’arî el-Kummî (ö. 3./9. asır) gibi hadis hafızları ve münekkit âlimler gulât ve zındıklarla mücadele etmişlerdir. Onlar, gulât ve zındıkları teşhir etmişler, onların uydurmaları ile aldanmış şeyhleri ve râvîleri zayıf saymışlar ve onları Şîîlikten ve ilmî çevrelerden uzaklaştırmışlardır. Ayrıca bu uydurma rivayetlere inanan kimseleri, yaptıkları dua, zikir ve evrad karşılığında mükâfat beklemek yerine ebedî cehennem azabına uğrayabilecekleri konusunda uyarılmışlardır. Behbûdî’ye göre hadis ehlinin bu titiz çalışmaları sayesinde hadis talebeleri, mezhep öncüleri, abidler ve kurrâlar zındıkların aldatmacalarına karşı korunmuştur.¹⁰² Gulât ve zındıklar, ilim talebeleri ile hadis râvîlerinin ta’n edilen şeyhlerden rivayet almaktan sakındıklarını görünce daha büyük bir hileye başvurmuş, güvenilir râvîlerin isimlerini kullanarak şu

⁹⁶ Behbûdî, *Marifetu’l-hadis*, 13. Behbûdî, bu rivâyete değinmiş olsa da yapılan incelemeler sonucunda söz konusu rivâyet herhangi bir Şîî kaynağa tespit edilememiştir.

⁹⁷ Hubbullah, *Nazariyyetu’s-sunne*, 778.

⁹⁸ Bu iddiaya eleştiri için bk. Ca’fer es-Sübhânî, *el-Mukaddime ale’l-câmi’i’s-şerâi*, thk. Komisyon (Kum: Müessesetu Seyyidi’ş-Şüheda el-İlmiyye, 1405/1984), 1.

⁹⁹ Kummî, *Men lâ yahduru’l-fakîh*, 2/171; Behbûdî, *Marifetu’l-hadis*, 14-5.

¹⁰⁰ İsnâaşeriyye’ye göre on iki imamın sekizincisi (bk. Ahmet Saim Kılavuz, “Ali er-Rızâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/436-438.

¹⁰¹ Ali evlâdından biri ve on iki imamın dokuzuncusu (bk. Mustafa Öz, “Muhammed el-Cevâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/512-513.

¹⁰² Behbûdî, *Sahîhu’l-Kâfi*, ج, ط.

rivayeti uydurmuşlardır: “Hadis rivayetinde yalanın sorumluluğu onu sonradan nakledenlere değil, ilk ortaya atana aittir.”¹⁰³ Behbûdî, uydurma rivayetlere mesnet teşkil eden bir başka hadise de dikkat çekmiştir: “Kim bir amele karşılık Allah’tan sevap verileceğine dair bir haber alır ve bu ümitte o ameli işlerse, haberin içeriği doğru olmasa bile sevap kazanır.”¹⁰⁴ Behbûdî, meşhur olan bu rivayetin de uydurma olduğunu açıkça belirtmiştir. Çünkü bu tür rivayetler, dini esasları zedeleyerek insanları yanlış bir inanç sistemine yönlendirmektedir.¹⁰⁵

Behbûdî’ye göre bazı hadisçiler ve âlimler, gulât ve zındıkların tuzaklarına düşmüştür. Münekkik ve muhakkik âlimler bid’at ve hurafelere karşı mücadeleye girişmiş, ancak başarılı olamamışlardır. Çünkü zındıkların masalları ve gulâtın uydurmaları zamanla dini öğretilerin her alanına sirayet etmiştir. Bu durum, şer’î hükümlerin tüm konularında karışıklık ve ihtilafların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kendisinden önceki muhakkik ve münekkik âlimlerle aynı görüşü paylaşan Behbûdî, hurafe ve bid’atların, gulât ve zayıf râvîlerin rivayetleri sonucu yayıldığını ifade etmiştir. Bu nedenle mütekaddimûn ulema, hadislerdeki zayıf râvîleri tespit etmiş, sıhhati problemli kitaplara dikkat çekmiş ve bu tür rivayetleri reddetmiştir. Behbûdî, Şeyh Müfid’in (ö. 413/1022) şu ifadesine atıfta bulunur: “İsnad ister sahih ister zayıf olsun, haber-i vâhid dinde hüccet değildir. Dolayısıyla haberin doğruluğunu destekleyecek bir karîne bulunmadığı sürece, bu tür haberler itikadî veya diğer konularda kesin bilgi sağlamaz.”¹⁰⁶ Behbûdî, Şeyh Müfid’in rivayetlerin güvenilirliğini sağlama çabasında olduğunu ancak muhaddisler ve ulemanın haber-i vâhidle ilgili benimsedikleri metodolojiye muhalefet ettiği için eleştirildiğini belirtmiştir.¹⁰⁷ Buna ek olarak Behbûdî, Ebû Cafer el-Eş’arî el-Kummî’nin hadis tenkidinde izlediği metodu övgüyle zikretmiştir. Ona göre bu metot, Ebû Abdullâh el-Gadâirî’nin¹⁰⁸ (ö. 410/1020) imla ettiği, oğlu Ebu’l-Hüseyn b. Gadâirî’nin¹⁰⁹ (ö. h. 5. asır) ihya ettiği ve en-

¹⁰³ Söz konusu rivâyet herhangi bir Şîî kaynaktan tespit edilememiştir.

¹⁰⁴ Küleynî, *el-Kâfî*, 3/225 (No. 1688).

¹⁰⁵ Behbûdî, *Sahîhu’l-Kâfî*, ح, مurtazâ b. Muhammed Emin el-Ensârî, *Ferâidu’l-usûl*, hzr. Lecnetu Tahkîki Turâsî’ş-Şeyhi’l-Azam (Kum: Mecmau’l-Fikri’l-İslâmî, 1428/2007), 2/154.

¹⁰⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed el-Ukberî, *et-Tezkira bi usulu’l-fikh*, thk. eş-Şeyh Mehdî Necef (Kum: el-Mu’temeru’l-Alemî, 1413/1992), 44-45.

¹⁰⁷ Behbûdî, *Sahîhu’l-Kâfî*, ف.

¹⁰⁸ Hüseyin b. Ubeydullah İbrahim el-Gadâirî, Şîî âlimlerin büyüklerinden olup, hadis semai ve ricâl konusundaki bilgisiyle tanınır. Şeyh Sadûk, İbn Ebî Akîl, Ebû Galib ez-Zürârî gibi âlimlerden ders aldı. Tûsî, Necâşî ve oğlu İbnü’l-Gadâirî gibi âlimlerin hocasıdır. *er-Red ‘ale’l-gulât ve’l-mufavviza ve Keşfu’t-temvîh ve’l-ğumme* gibi pek çok eser yazmıştır. (Bk. İbnü’l-Gadâirî, *er-Ricâl li ibni’l-Gadâirî*, thk. Muhammed Rızâ el-Hüseynî el-Celâlî (Kum: Daru’l-Hadis, 1422/2001), 8-12.

¹⁰⁹ *Ricâlu İbnü’l-Gadâirî* ismiyle bilinen bu eserin İbn Gadâirî’ye nispeti Şîî âlimler arasında tartışmalıdır. Tûsî, müellifin ricâl alanında iki kitabı bulunduğunu belirtmiş, Necâşî ile Allâme el-Hillî’den çok nakilde bulunmuştur. Allâme el-Meclisî ve es-Seyyid es-Sistânî eserin müellife ait olduğunu kabul ederler. Şehîd-i Sâni, Ağa Hüseyin el-Hansarî, Ahmed en-Nerâkî gibi âlimler eserin İbn Gadâirî’nin babası Hüseyin b. Ubeydullah el-Gadâirî’ye ait olduğunu savunurlar. Seyyid el-Hûi ve Âgâ Buzurgî Tâhrânî ise eserin Şîa’ya muhalif kimselere ait olduğunu belirtirler. Detaylı bilgi için bk. İbnü’l-Gadâirî, *er-Ricâl*, 8-16; Mehmet Ali Büyükkara, “İmamiyye Şîa’sının Hadis Usulünde “Mezhebi Bozuk” Raviler (I): Metodolojik Değerlendirmeler”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 17/3 (2005), 204; İbrahim Kutluay, *İmamiyye Şîa’sına Göre Cerh ve Ta’dil* (İstanbul: Rağbet Yay., 2012), 169; ar.wikishia.net (Erişim: 22.03.2025).

Necâşî'nin¹¹⁰ (ö. 450/1058) tedvin ederek devam ettirdiği bir yöntemdir.¹¹¹ Ancak Şîî âlimler, İbnü'l-Gadâirî'nin *ricâl*¹¹² eserinin Şîî literatüründe muteber olmadığını, hatta eserin ona aidiyeti konusunda şüpheler bulunduğunu öne sürerek Behbûdî'yi eleştirmişlerdir. Buna karşın Behbûdî, eserin güvenilir olduğunu ve kendisinden sonra gelenler için bir kaynak niteliği taşıdığını vurgulamıştır.¹¹³

Behbûdî'nin çalışmaları rivayet sayıları açısından da dikkat çekicidir. Behbûdî, *Men lâ yahduru'l-fakîh*'te pek çok mürsel rivayetin bulunduğunu belirtmiş ve bunları eleştirmiştir. Eserde yer alan bir hadis sahih senedle *el-Kâfi* veya *Tehzîbu'l-ahkâm*'da bulunuyorsa Behbûdî onu eserine dâhil ederek sahih kategorisine almıştır. Bu değerlendirmeler sonucunda *Men lâ yahduru'l-fakîh*'teki 5963 hadisten yalnızca 1642 tanesini sahih kabul etmiştir.¹¹⁴ *Tehzîbu'l-ahkâm*'da ise *el-Kâfi* ve *Men lâ yahduru'l-fakîh* dışındaki sahih sayılan hadislere yer vermiştir. Bu iki eseri hariç tutmaktaki amacı, sahih hadislerin tekrar edilmesini önlemektir. Yaptığı incelemeler sonucunda *Tehzîbu'l-ahkâm*'da bulunan 13590 hadisten yalnızca 4390 hadisi sahih kabul etmiştir. Behbûdî hem sened hem de metin açısından incelediği *el-Kâfi*'deki 16194 hadisten ise yalnızca 4428'ini sahih kabul etmiştir. Bu durum, eserde yer alan rivayetlerin yaklaşık yalnızca dörtte birinin sahih kabul edilebildiğini göstermektedir.

Görüldüğü gibi Behbûdî, klasik Şîî hadis kaynaklarını titizlikle inceleyerek, bu eserlerde yer alan zayıf ve uydurma rivayetleri tespit etmeye çalışmış, gulât ve zındıkların etkisiyle ortaya çıkan çelişki ve tutarsızlıkları gözler önüne sermiştir. Ona göre hadislerin sıhhati yalnızca râvîlerin güvenilirliğine değil, metinlerin bağlamına, akıl ve mantıkla uyumuna ve tarihsel sürece de bağlıdır. Bu yaklaşım, İmâmiyye literatüründe geleneksel sınıflandırma yöntemlerine eleştirel bir perspektif kazandırmış; sahih hadislerin seçimi ve uydurma rivayetlerin ayıklanması konusunda sistematik bir metodoloji geliştirilmesini mümkün kılmıştır. Behbûdî'nin çalışmaları, Şîî hadis geleneğinin güvenilirliğini sorgulayan, eleştirel ve tarihsel açıdan bilinçli bir perspektif sunması bakımından önem taşımaktadır. Sonuç olarak Behbûdî'nin yöntemi Şîî hadis geleneği içerisinde dikkat çeken ve kimi açılardan yenilikçi bir girişim olarak değerlendirilse de özellikle aşırı katılığı nedeniyle ciddi eleştirilerle karşılaşmıştır.¹¹⁵ Bu eleştiriler dikkate alındığında, hadislerin sıhhati

¹¹⁰ Ahmed b. Ali en-Necâşî, İmâmiyye Şîasî'nda tarih ve biyografi alanında yazdığı eserlerle bilinir. Şeyh Sadûk, Şeyh Müfid, Şerif el-Murtaza, İbnü'l-Gadâirî gibi âlimlerden ders aldı. Günümüze ulaşan en önemli eseri *Ricâlu'n-Necâşî*'dir. (bk. Mustafa Öz, "Necâşî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/475.

¹¹¹ Behbûdî, *Sahîhu'l-Kâfi*, ب.

¹¹² 5. Asır Şîa'da ricâl ilmi için bk. Necmettin Oğur, *Şîa'da Ricâl İlminin Gelişimi ve Bu Alanda Yapılan Çalışmalar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 62; Ünügür, *İmamiyye Şîa'sında Cerh-Ta'dîl*, 78 vd.

¹¹³ Hubbullah, *Nazariyyetu's-sunne*, 778.

¹¹⁴ Behbûdî, *Sahîhu'l-Fakîh* (Tahran: İntişarât Sena, 1384/1964), ج; Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, 478.

¹¹⁵ Behbûdî'ye yöneltilen eleştiriler için bk. Hubbullah, *Nazariyyetu's-sunne*, 571-575; Muzaffer, *Meşruu'd-doktor el-Behbûdî*, 91 vd.

meselesine ilişkin tartışmaların Şîî gelenek içinde canlılığını koruduğu ve gelecekte de süreceği söylenebilir.

Sonuç

Bu çalışma göstermektedir ki Behbûdî, Şîî hadis mirasını eleştirel bir bakış açısıyla değerlendiren ve sahih rivayetleri zayıf olanlardan ayırmaya çalışan bir araştırmacı olarak öne çıkmıştır. Ortaya koyduğu metodoloji, Şîî hadis kaynaklarını daha sağlam bir zemine oturtma amacını yansıtırken tarihsel süreçte gerçekleşen hadis uydurma faaliyetlerine özellikle dikkat çekmiştir. Gulât ve zındıkların literatüre etkisine ilişkin tespitleri, Şîî hadisçiliğinde uzun süredir tartışmalı olan konuları yeniden gündeme taşımıştır. Geleneksel Şîî hadis anlayışını sorgulayan yaklaşımı sebebiyle düşünceleri hem destek hem de eleştiri toplamış; bu da onun görüşlerinin mezhep içi tartışmalar açısından önemli bir eşik oluşturduğunu göstermiştir.

Behbûdî'nin sadece senede değil metne de odaklanan yöntemi, rivayetlerin anlam ve bağlamını dikkate alan modern hadis araştırmalarıyla büyük ölçüde uyum sağlamıştır. Ona göre bir hadisin güvenilirliği, râvî zinciri kadar metin içeriğinin tutarlılığı ve hadisin nakledildiği bağlamın da değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. İmamların üslubu, takıyye ihtimali ve mezhepsel eğilimlerin rivayet yorumlarına etkisi konusundaki vurguları, onun hadisleri tek boyutlu bir yaklaşımla değil çok katmanlı bir analizle ele aldığını göstermiştir. Bununla birlikte özellikle *el-Kâfi* başta olmak üzere *Kütüb-i Erbaa*'daki rivayetlerin önemli bir bölümünü zayıf veya uydurma olarak nitelemesi, bazı geleneksel Şîî âlimlerce yönteminin aşırı bulunduğu ve yerleşik hadis mirasını zayıflattığı yönünde eleştirilmiştir. Bu gerilim, klasik Şîî hadis anlayışı ile Behbûdî'nin yaklaşımı arasındaki metodolojik farklılıkların belirginleşmesine yol açmıştır.

Sonuç olarak Behbûdî'nin çalışmaları, İmâmî hadis literatürünün yeniden gözden geçirilmesi gerektiğine işaret eden cesur ve eleştirel bir yönelim ortaya koymuştur. Metodolojisi hem klasik hadis tenkidi ilkeleriyle bağ kurmakta hem de modern akademik analiz biçimlerine imkân tanımaktadır. *Kütüb-i Erbaa* üzerine yaptığı değerlendirmeler, Şîî hadis geleneğinde metodolojik bir dönüşümün kapısını aralamış ve rivayetlerin daha sıkı ilmî ölçütlerle ele alınmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Gelecek araştırmalarda, Behbûdî'nin yaklaşımına yöneltilen eleştirilerin derinlemesine incelenmesi, onun yönteminin Şîî hadis ilmine etkilerinin daha kapsamlı biçimde anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça/References

- Bakan, Tevhit. "Çağdaş Şii Bilginlere Göre Hadislerin Yazılması". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Aralık 2006), 107-156.
- Behbûdî, Muhammed Bakır. *Marifetu'l-hadis*. Beyrût: Dâru'l-Hadî, 1427/2006.
- Behbûdî, Muhammed Bakır. *İlelu'l-hadis*. Tahran: İntişarât Sena, 1378/1958.
- Behbûdî, Muhammed Bakır. *Sahîhu'l-Kâfi*. b.y. ed-Dâru'l-İslâmiyye li't-Tibâa', 1401/1981.
- Behbûdî, Muhammed Bakır. *Sahihu'l-fakîh*. Tahran: İntişarât Sena, 1384/1964.
- Behbûdî, Muhammed Bakır. *Sahihu't-tehzîb*. Tahran: İntişarât Sena, 1382/1962.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "İmamiyye Şîa'sının Hadis Usulünde "Mezhebi Bozuk" Raviler (I): Metodolojik Değerlendirmeler". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 17/3 (2005), 201-215.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "İmamiyye Şîa'sının Hadis Uuslünde "Mezhebi Bozuk" Raviler (II): Örneklerle Mezhebi Bozuk Ricâl ve Rivayetlerinin Değeri". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 17/4 (2004), 354-368.
- Demirel, Serdar. *Takiyye: Şîa Rivayet Kültüründeki Derin Paradoks*. İstanbul: Rihle Kitap, 2016.
- Duman, Ayşe Nur. *Hadis Rivayetinde Sünnî-Şîi Etkileşimi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2024.
- Hakyemez, Cemil. *İmamiyye Şîası ve Temel Kavramları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Hubbullah, Haydar. *Nazariyyetu's-sünne fi'l-fikri'l-imâmi's-Şîi*. Beyrut: el-İntişâru'l-Arabî, 2006.
- İbnü'l-Gadâirî, Ahmed b. Hüseyin el-Gadâirî. *er-Ricâl li ibni'l-Gadâirî*. thk. Muhammed Rızâ el-Hüseyinî el-Celâlî. Kum: Dâru'l-Hadîs, 1422/2001.
- İzzedî, Mehdî - Behar Mezâhirî Tehrânî. "İlet Der Hadîs ve Mevâzîne Şenahte Ân ez Didgâhe Ustâd Muhammed Bakır Behbûdî". *Tahkîkâte Ulûme Kur'an ve Hadîs* 28/4 (1394), 26-53.
- Kılavuz, Ahmet Saim. "Ali er-Rızâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/436-438. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. *Alternatif Hadis Metodolojisi*. Ankara: Otto Yayıncılık, 2015.
- Kohlberg, Etan. "Some Imāmî-Shī'ī Views on Taqiyya". *Journal of the American Oriental Society* 95/3 (1975), 395-402.
- Kummî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen. *Men lâ yahduruhu'l-fakîh*. thk. Hüseyin el-Â'lemî, 4 cilt. Beyrut: Müessesetu'l-Â'lemî, 1986/1972.

- Kur'an Yolu Meâli*. çev. Heyet. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Kutluay, İbrahim. “Şîa'da Hadisler Arasındaki İhtilafı Gidermede Ehl-i Sünnet'in Görüşüne Muhalif Olan Rivayeti Esas Alma: et-Tûsî'nin İstibsâr'ı Özelinde”. *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 10 (2020), 13-55.
- Kutluay, İbrahim. *İmâmîyye Şîası'na Göre Cerh ve Ta'dil*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.
- Kuzudişli, Bekir. *Şîa ve Hadis Başlangıcından Kütüb-i Erbaa'ya Hadis Rivayeti ve İsnad*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kub. *el-Kâfî*. 15 cilt. Kum: Dâru'l-Hadîs, 1387/1967.
- Murâdiyân, Furuğ, Hamîd Riza Müstefîd, Ceevâd Alâ Muhaddisîn. “Tahlîl-e ârâ va revşâ-ye hadîs-şenâhtî-ye Muḥammad-Bâkır Behbûdî der kitâb-e Sahîh el-Kâfî bâ te'kid ber kitâb-e 'İlelû'l-Hadîs”. *Faslname-ye nâme-ye İlâhiyât* 49/8 (Kış), 1388.
- Muzaffer, Ali Abdulhüseyn - Akîl Abdu Zeyd Cuveyd. “Meşruu'd-doktor el-Behbûdî fî tehzîbi'l-hadîs inde'l-İmâmîyye”. *Mecelletu külliyyeti'l-fıkh* 27 (2018), 81-108.
- Necâşî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali. *Ricâlû'n-Necâşî*. thk. Seyyid Musa eş-Şebirî ez-Zencânî. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1407/1986.
- Oğur, Necmettin. *Küleynî'nin el-Kâfî Adlı Eserine Yöneltilen Tenkitler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Oğur, Necmettin. *Şîa'da Ricâl İlminin Gelişimi ve Bu Alanda Yapılan Çalışmalar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Oktan, Yusuf. “Erken Dönem Şîa'da Rivâyetlerin Takıyyeye Hamledilmesi Üzerine Bir İnceleme”. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2021), 273-293.
- Öz, Mustafa. “Muhammed el-Cevâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/512-513. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Öz, Mustafa. “Müfevvida”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/499-500. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Öz, Mustafa. “Necâşî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/475. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Öz, Mustafa. “Vâkife”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/487-488. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze Şîîlik ve Kolları*. İstanbul: Ensar, 2011.

- Özpınar, Ömer. *Şiî Hadîs Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Polat, Salahattin. *Metin Tenkidi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Sübhânî, Ca'fer. *el-Mukaddime ale'l-câmiî's-şerâi*. thk. Komisyon. Kum: Müessesetu Seyyidi's-Şüheda el-İlmiyye, 1405/1984.
- Şâh Seyyid, Muhammed Meşârib. "Şî'a Hadîs Çalışmalarında Metin Tenkidi: Tesbitler ve Tahliller". *Hadîs Tetkikleri Dergisi* 19/1 (Haziran 2021), 67-82.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Kistrâ Salih el-Ali. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1434/2013.
- Şeyh Ensârî, Murtazâ b. Muhammed Emin. *Ferâidu'l-usûl*. 4 Cilt. haz. Lecnetu tahkîki Turâsî's-şeyhi'l-Âzam. Kum: Mecmau'l-Fikri'l-İslâmî, 9. Basım, 1428/2007.
- Şeyh Müfîd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed el-Ukberî. *et-Tezkira bi usulu'l-fikh*. thk. eş-Şeyh Mehdî Necef. Kum: el-Mu'temeru'l-Alemî, 1413/1992.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *el-Câmiu'l-Kebîr*. thk. Beşşar Avvâd Marûf. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Tuğrul, Talip. *Küleynî ve Şiî Düşünce Tarihindeki Yeri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2025.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen. *Tehzîbu'l-ahkâm*. thk. Ali Ekber el-Gaffârî. 10 cilt. Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1386/1966.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen. *el-İstibsâr fî ma'htülife mine'l-ahbâr*. thk. Seyyid Hasan el-Musevî. 4 cilt. Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, ts.
- Ünügür, Peyman. *İmamiyye Şiâ'sında Cerh-Ta'dîl ve Bir Cerh Sebebi Olarak Sünnîlik*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Ünügür, Peyman. *Şiâ'da Metin Tenkidi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Yıldırım, Enbiya. *Hadiste Metin Tenkidi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014.